

Hrvoje Gračanin – Goran Bilogrivić

POSTRIMSKI GRAD U JUŽNOJ PANONIJI: PRIMJER SISCIIJE¹

Hrvoje Gračanin
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb

Goran Bilogrivić
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 904:711(497.5Sisak)“03/09”
94(398)“03/09”

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.6.2014.
Prihvaćeno: 12.11.2014.

U radu se na primjeru Siscije rekonstruira sudbina rimskoga grada u južnoj Panoniji nakon slabljenja i nestanka rimske vlasti, u dalekosežno izmijenjenoj političkoj, ekonomskoj i populacijskoj situaciji kakva je obilježila ovaj prostor na prijelazu iz antike u srednji vijek. Određuju se povijesne okolnosti i osnovni tijekovi urbanog propadanja rimske Siscije i transformacije u ranosrednjovjekovni Sisak s naročitim obzirom na arheološku topografiju i naseobinski kontinuitet. Pozornost se pridaje i pitanju je li kod ranosrednjovjekovnog naselja nastupio naseobinski pomak u odnosu na antički grad.

Ključne riječi: Siscija, urbana degradacija, naseobinski kontinuitet, kasna antika, rani srednji vijek

Uvod

Temeljne poteškoće u vezi s rekonstrukcijom urbane povijesti u savsko-dravsko-dunavskom međuriječju u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju iznesene su u raspravi koja se bavi Cibalama.² Ovdje dostaje tek naglasiti kako su ta ograničenja u slučaju Siscije utoliko upečatljivija ima li se na umu njezina važnost u kasnom Rimskom Carstvu. Ipak, zahvaljujući tomu što je Siscija bila istaknuto provincijalno središte, razmjerno su brojniji podaci iz pisanih vrela koji izravno svjedoče o donekle stabilnom životu grada još u 6. stoljeću, što je rijedak slučaj za južnopanonski prostor. Pisani izvori pružaju i uporište za osnovanu pretpostavku o funkcioniranju grada u ranosrednjovjekovnim okvirima, u 9. stoljeću. Mozaik dopunjuju arheolo-

¹ Diskursom i koncepcijom članak je komplementaran studiji Hrvoje Gračanin – Anita Rapan Papeša, *Postrimski grad u južnoj Panoniji: primjer Cibala*, *Scrinia Slavonica*, sv. 11, Slavonski Brod 2011., str. 7-30.

² Isto, str. 7-8.

ški nalazi, iako velik problem predstavlja činjenica što su oni uglavnom slučajni, nerijetko izjarušeni iz Kupe, a često čak i bez konkretnih podataka o okolnostima nalaza, što onemogućuje precizno određivanje lokaliteta.

O antičkoj Sisciji i ranosrednjovjekovnom Sisku već se dosta pisalo u hrvatskoj znanosti, no fokus je uglavnom bio usmjeren bilo na prvi bilo na drugi vremenski horizont, bez pokušaja da se dublje pronikne u složene procese transformacije kasnoantičkog grada ili da ih se ocrta barem u osnovnim potezima, kako sadašnja razina spoznaja nije dostatna za temeljitiji uvid. U rijetke priloge koji su po karakteru težili sveobuhvatno oslikati sudbinu Siscije u prijelaznom razdoblju iz antike u srednji vijek ubrajaju se radovi Zdenka Burkowskog i Marije Buzov,³ međutim uglavnom su se sveli na taksativno navođenje arheološke građe. Arheološka vizura poglavita je i u radovima Anđele Horvat, Zdenka Vinskog i Tatjane Lolić.⁴ Naglasak na povijesnu interpretaciju i analizu vrela daje se pak u priložima Marine Hoti i Nevena Budaka.⁵ Budući da su navedeni radovi upravljani ponajprije na klasično rimsko doba Siscije,⁶ odnosno na ranosrednjovjekovni, tzv. starohrvatski Sisak,⁷ upravo je prijelomno vrijeme 5., 6. i 7. stoljeća izmaklo većoj pozornosti istraživača, obično dobivši bilo obilježje završnog dometka kad su u pitanju studije koje kronološki sežu do kasne antike, bilo letimičnog uvodnika kad je riječ o raspravama o ranosrednjovjekovnom dobu. Opravdanje se donekle može pronaći u uistinu fragmentarnim podacima iz pisanih vrela i tek sporadičnim arheološkim materijalnim tragovima.

Ipak, unatoč objektivnim preprekama, moguće je pomnom analizom svih postojećih izvora, kako historiografske tako i arheološke građe, utvrditi glavne elemente postupnog odumiranja urbanih struktura Siscije i okvirno ocrtati tijekom preobrazbe kasnoantičkog grada u ranosrednjovjekovno naselje. Kao polazište uzima se nepobitna činjenica da je Siscija, upravo kao i drugi kasnorimski urbani entiteti na panonskom prostoru, bila podvrgnuta korjenitom preoblikovanju urbanih datosti i dalekosežnom gubitku urbanih obilježja. No, iako je zadugo prestala postojati kao grad, zadržala je topički kontinuitet naseljavanja.

---

³ Zdenko Burkowsky, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, Sisak 1999., str. 85-91; Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, ur. Milan Pelc, Zagreb 2004., str. 463-468.

⁴ Anđela Horvat, *O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza*, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*), ser. III, sv. 3, Zagreb 1954., str. 93-103; Zdenko Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (dalje: *VAMZ*), ser. III, sv. 4, Zagreb 1970., str. 45-92; Tatjana Lolić, *Colonia Flavia Siscia*, u: Marjeta Šašel Kos – Peter Scherrer, *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I*, Situla, sv. 41, Ljubljana 2003., str. 131-152.

⁵ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *Opuscula archaeologica* (dalje: *OA*), sv. 16, Zagreb 1992., str. 133-163; Neven Budak, *Sisak u ranom srednjem vijeku*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 27, Zagreb 1994., str. 171-174; Isti, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 100-109. Drugi Budakov tekst ponešto je izmijenjena inačica članka tiskana u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest*. Sve teze i zaključci ostali su nepromijenjeni.

⁶ Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*; Lolić, *Colonia Flavia Siscia*.

⁷ Horvat, *O Sisku*; Vinski, *O postojanju radionica*; Budak, *Sisak u ranom srednjem vijeku*.

Četvrto stoljeće

Siscija je u četvrtom stoljeću bila nesumnjivo jedan od najrazvijenijih panonskih gradova, ali i među najistaknutijim gradovima Rimskoga Carstva, o čemu zorno svjedoči figurativni reljef s drvene škrinje obložene brončanim limom, na kojem su prikazana utjelovljenja pet gradova uz navedene nazive: Rim u sredini, Kartaga i Konstantinopol slijeva te Nikomedija i Siscija zdesna.⁸ Premda se pretpostavlja da je škrinja nastala 351. godine u doba Magnencijeve uzurpacije, pa bi shodno tomu mogla označavati njegov napor da se dodvori provincijalnoj eliti u jugozapadnoj Panoniji pred predstojeći presudan obračun sa zakonitim carem Konstancijem II. (337.-361.), slika koju je posredovala nije bila propagandni manevar bez pokrića.⁹

Od tetrarhijskog je razdoblja Siscija doživjela nov uzlet postavši upravno središte provincije Panonije Savije, s provincijalnom riznicom i carskom kovnicom koja je djelovala još od doba cara Galijena (260.-268.).¹⁰ Uvriježeno je mišljenje da je u tetrarhijsko vrijeme Siscija, poput uostalom i drugih važnih panonskih gradskih središta, uvelike promijenila urbanu fizionomiju dobivši brojne nove građevine, što je i razumljivo s obzirom na novonastale potrebe.¹¹ Tako bi bile obnovljene i proširene gradske zidine te podignute nove javne zgrade pa i stambena četvrt, a za vladavine Konstantina I. (306.-337.), nakon što je kršćanstvo postalo dozvoljenom religijom, bila bi sagrađena i bazilika posvećena svecu i mučeniku Kvirinu.¹² Urbano tkivo Siscije definirano je pod dinastijom Severâ potkraj 2. i početkom 3. stoljeća, kada su sažidani gradski bedemi koji su obuhvatili zadani prostor veličine od oko 47 hektara pretpostavljeno elipsastog oblika i on se nije mijenjao.¹³

⁸ Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 151; Lolić, Colonia Flavia Siscia, str. 135.

⁹ U protuofenzivi koju je poveo protiv Konstancija II. Magnencije je u kolovozu 351. na juriš osvojio i poharao Sisciju, što bi značilo da ovaj njegov pokušaj zbliženja i nije urodio plodom. Za pojedinosti usp. Mrvoje Gračanin, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod 2003., str. 12-13 (u tekstu se potkrala pogreška u pisanju pa je kao datacija Magnencijeva zauzeća Siscije naveden kolovoz 350., a treba biti kolovoz 351.).

¹⁰ Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 147-149; Lolić, Colonia Flavia Siscia, str. 134. O siscijskoj kovnici usp. Buzov, Siscijska kovnica, u: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja / Diocletian, Tetrarchy and Diocletian's Palace on the 1700th Anniversary of Existence*, ur. Nenad Cambi – Joško Belamarić – Tomislav Marasović, Split 2009., str. 621-645.

¹¹ Klara Póczy, Pannonian Cities, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, ur. Alfonz Lengyel – George T. B. Radan, Lexington – Budapest 1980., str. 245, 268; Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 149, Lolić, Colonia Flavia Siscia, str. 143.

¹² Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 149; Póczy, Pannonian Cities, str. 268. Vidi i Branka Migotti, Prostor ranokršćanske biskupije Siscije i njegova arheološka ostavština, u: *Antiquam fidem. Radovi sa znanstvenog skupa Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, Hrvatska povjesnica, sv. 7, ur. Darko Tepert – Spomenka Jurić, Zagreb 2011., str. 54-56, koja iznosi pretpostavku o hagio-toponimijskom kontinuitetu prostora oko crkvice sv. Kvirina.

¹³ Vesna Nenadić, Prilog proučavanju antičke Sisciae, *Prilozi Instituta za arheologiju*, sv. 3-4, Zagreb 1986.-1987., str. 75-76; Lolić, Colonia Flavia Siscia, str. 138-140; Tatjana Lolić – Zoran Wiewegh, Urbanism and Architecture, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, ur. Branka Migotti, BAR International Series, br. 2392, Oxford 2012., str. 199-200; Burkowsky, *Sisak u prapovijesti*, str. 36.

Od predmnijevanoga graditeljskog uzleta u tetrarhijsko vrijeme i poslije, naročito pod Konstantinom I., zasada je provedenim arheološkim istraživanjima utvrđeno malo toga. Zgrada u južnom dijelu Siscije (u Ulici Stjepana i Antuna Radića, bivšoj Ulici maršala Tita), s nekoliko soba i tragovima popločenja, višebojnog podnog mozaika i obojane zidne žbuke, jamačno patricijska urbana vila podignuta na mjestu ranije građevine, datira se, na temelju nalaza novca Konstantina I., u prvu polovicu 4. stoljeća.¹⁴ U istoj su ulici (lokalitet MT-10) pronađeni i ostaci arhitekture s fazom kraja 4. i početka 5. stoljeća, uz nalaze novca iz vremena od Valenta do Teodozija I. te istovremenih kasnoantičkih svjetiljki i drugih ostataka keramike. Pretpostavlja se da je riječ o ostacima objekta važne javne namjene.¹⁵ Nalazi s lokaliteta u Rimskoj ulici, na kućnom broju 25, upućuju pak na zaključak o mogućoj dogradnji i preinaci termalnog sklopa s kraja 2. i početka 3. stoljeća.¹⁶ Prostrana peterobrodna građevina, na jugozapadnom rubu Siscije (na Trgu bana Josipa Jelačića), veličine otprilike 800 četvornih metara, izvorno je po svemu sudeći bila žitnica, odnosno skladište (*horreum*), a kasnije je pretvorena u unutrašnje dvorište s natkritim trjemovima i atrijem, dok su uz jugozapadni i sjeveroistočni zid prizidane ožbukane klupe od opeke.¹⁷ Prvobitno zdanje datirano je u početak 4. stoljeća, a smatra se kako preinake potječu iz druge polovice, odnosno s kraja 4. stoljeća.¹⁸ Prema nedavno oprezno iznesenom mišljenju, prenamjena građevine u kasnijim desetljećima 4. stoljeća obuhvatila bi i njezinu sakralizaciju kršćanskom sastavnicom tj. mogućim uređenjem kapelice u postojećim svetišnim prostorima, uz zadržavanje temeljne gospodarske funkcije.¹⁹ Rezultati najnovijih sustavnih arheoloških istraživanja koja se provode na području oko crkvice sv. Kvirina također donose podatke o graditeljskoj aktivnosti u ovome

---

Zasad su utvrđeni ostaci manjih dionica bedema na sjeveru, sjeverozapadu, jugu i jugoistoku Siscije. Bedeme je pratio i opkop. Andrew G. Poulter, The use and abuse of urbanism in the Danubian provinces during the Later Roman Empire, u: *The City in Late Antiquity*, ur. John Rich, London – New York 2001., str. 106, pomišlja da se opseg Siscije u 4. stoljeću povećao, ali ne navodi nikakve argumente za to.

¹⁴ Aleksandra Faber, Građa za topografiju antičkog Siska, *VAMZ*, ser. III, sv. 6-7, Zagreb 1972.-1973., str. 135-138; Nenadić, Prilog proučavanju, str. 78; Remza Koščević – Rajka Makjanić, *Siscia Pannonia Superior*, Oxford 1995., str. 6; Tatjana Lolić, Sisak, u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, ur. Aleksandar Durman, Zagreb 2006., str. 233.

¹⁵ Zdenko Burkowsky, *Pregled zaštitnih arheoloških istraživanja: 1990.-2000.*, Sisak 2000., str. 8.

¹⁶ Rosana Škrkulja, Lokalitet: Sisak – Rimska 25, *Hrvatski arheološki godišnjak* (dalje: HAG), sv. 5, Zagreb 2008., str. 286-288.

¹⁷ Tatjana Lolić, Lokalitet Trg bana Josipa Jelačića u Sisku, *Obavijesti HAD*, god. 33, br. 4, Zagreb 2001., str. 96-98; Lolić, *Colonia Flavia Siscia*, str. 142-143; Lolić, Sisak, str. 233; Lolić – Wiewegh, *Urbanism and Architecture*, str. 213-214. Usp. i Branka Migotti, Olovni privjesci u svjetlu dvaju novih nalaza iz Siska, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* (dalje: GGMS), sv. 3-4, Sisak 2002.-2003., str. 107, *Ista*, Introduction and Commentaries, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia*, str. 15, uz bilj. 133. Smatra se da je objekt zauzimao površinu od 23 x (otprilike) 40 m (= 920 m²).

¹⁸ Migotti, Olovni privjesci, str. 107.

¹⁹ Isto, str. 109. Usp. i *Ista*, Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia), Oxford 1997., str. 22-23, gdje se iznosi mišljenje da je najizgledniji položaj ranokršćanskog lokaliteta nadomak današnje crkve Uzvišenja Svetog Križa jer su u blizini najvjerojatnije pronađeni sarkofazi Severile i Felicissime te vodeni spremnik. Također i: Migotti, Prostor ranokršćanske biskupije Siscije, str. 56-57.

razdoblju. Arheološkim iskopavanjem i geofizičkim istraživanjem otkriveni su, među ostalim, ostaci sjevernog bedema koji se pružaju od pročelja crkvice u smjeru jugozapada. Bedem je preliminarno datiran u 4. stoljeće.²⁰

Dakako, dostupna arheološka istraživanja ni približno ne oslikavaju puni opseg graditeljskih zahvata kojima je Siscija morala biti podvrgnuta tijekom 4. stoljeća, već i zbog toga što je grad stradao u napadu protucara Magnencija u kolovozu 351., pa su nesumnjivo bili nužni popravci i obnova građevina, zacijelo i gradskih zidina.²¹ Pretjerana je tvrdnja da je za Sisciju bila presudna Magnencijeva uzurpacija i da je nakon nje počelo ubrzano propadanje grada, naročito razvidno za vladavine Valentinijana I. (364.-375.) i njegova brata i suvladara Valenta (364.-378.).²² U svakom slučaju, grad je kao središte provincije i carska kovnica mogao računati na dodatnu brigu središnjih carskih vlasti o njegovu održavanju. Ta je potpora bila sve presudnijom za funkcioniranje gradova kako je vrijeme odmicalo.

Siscija je manje-više neokrnjeno preživjela i krizu s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina 4. stoljeća, koja je snašla prostrane dijelove Panonije nakon pobune tračkih federata.²³ Iako ni povijesna ni dostupna arheološka vrela ne bilježe stradavanje Siscije, opasnost je bila dovoljno velika da su pojedinci pohranjivali novac u zemlju, o čemu svjedoči i nalaz ostave u Sisku s novcem careva Gracijana (375.-383.), Valentinijana II. (375.-392.) i Teodozija I. (378.-395.).²⁴ Danas se može napustiti mišljenje da su panonski federati, odnosno (ostro)gotško-alansko-hunska skupina, također bili naseljeni u Panoniji Saviji, a time i u Sisciji i njezinoj okolici, ili da se Savija u osamdesetim godinama 4. stoljeća našla na udaru novih barbarskih provala.²⁵ S druge strane, grad je postao poprištem ratnog sukoba između uzurpato-

²⁰ Uz bedem je utvrđen i sloj urušenja, no za sada je nemoguće tvrditi u koje je vrijeme do njega došlo. Ina Miloglav – Branko Mušič, *Lokalitet Siscija – Sv. Kvirin, HAG, sv. 9*, Zagreb 2012. (u tisku). Podatke o lokalitetu kao i citirani rad ustupila nam je voditeljica istraživanja, Ina Miloglav s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na čemu joj ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujemo.

²¹ Poznato je da je Konstancije II., poslije pobjede nad Magnencijem kod Murse u rujnu 351., mjesec prije nastavka ratnih operacija provodio, između ostalog, i vodeći brigu da se saniraju nastale štete u južnoj Panoniji (Gračanin, *Bitka kod Murse*, str. 24). Inače Hoti (Sisak u antičkim izvorima, str. 151) previdom navodi da je Magnencije ubijen u Akvileji poslije poraza kod Murse jer je počinio samoubojstvo u kolovozu 353. u Lugdunu (današnji Lyon). Vidi: Gračanin, *Bitka kod Murse*, str. 24.

²² Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, str. 151. Autorica se poziva na mračnu sliku o stanju panonskih gradova koju ocrta Amijan Marcelin, 30.5.2, 6, 14 (*Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri qui supersunt* I-II, prir. Wolfgang Seyfarth, Leipzig 1978.), no on govori o sjevernoj Panoniji i gradovima na podunavskoj granici. Čini se da su gradovi u unutrašnjost Panonije ipak uspjeli u 4. stoljeću zadržati stanovito blagostanje, o čemu usp. Poulter, *The use and abuse*, str. 112-113. I Póczy (*Pannonian Cities*, str. 250) ističe da je nazadovanje urbanog života u Panoniji teklo usporenije u savsko-dravskom međurječju.

²³ Usp. Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb 2011., str. 55-57.

²⁴ Isto, str. 234, 351.

²⁵ Mišljenje o naseljavanju tzv. panonskih federata u Panoniji Saviji navodi Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, str. 152-153, što preuzima od Andrása Mócsyja, *Pannonia and Upper Moesia. A History*

ra Magna Maksima i cara Teodozija I. Nakon što su Sisciju prethodno bile zaposjele protucareve snage, vođena je ovdje vjerojatno u srpnju 388. žestoka bitka u kojoj je Teodozije nadvladao poglavito zahvaljujući angažmanu hunskih i alanskih konjanika.²⁶ Arheološko svjedočanstvo o boju moglo bi pružati šest vršaka željeznih strjelica, izjaruženih iz Kupe, za koje se smatra da su hunske ili germanske provenijencije, a okvirno ih se datira u 5. stoljeće.²⁷ Koliko su borbe naštetile samom gradu, nemoguće je točno utvrditi, ali valja pretpostaviti da nije bio izložen opsežnijem razaranja.²⁸ Dostupna vrela ničim ne daju naslutiti da je Siscija bila opustošena kao u Magnencijevu napadu. Ipak, sve slabija mogućnost središnjih vlasti da utječu na prilike u Podunavlju morala se nepovoljno zrcaliti i na ukupno stanje u Sisciji. No, grad je na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće nedvojbeno i dalje funkcionirao kao provincijalno središte, što pokazuje da su urbane strukture zadržale stanovitu vitalnost.

Sljedeća je kriza Panoniju snašla 395. godine, a prilike je četiri godine kasnije uspio barem privremeno srediti zapadnorimski vojskovođa Stilihon. Izvor izrijeком ističe da su uslijed njegova djelovanja Panonci u Posavini i Podunavlju ponovno otvorili vrata svojih gradova te počeli krčiti šume, saditi vinovu lozu i plaćati porez.²⁹ Teško je prosuditi koliko se komentar mogao odnositi i na Sisciju jer je jugozapadna Panonija bila umnogome pošteđena barbarskih navala. Međutim, zacijelo se i na Sisciju pozitivno odrazila pojačana briga carskih vlasti i stabilizacija stanja. Vrela

---

of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire, London – Boston 1974., str. 343. Za novu interpretaciju usp. Gračanin, *Južna Panonija*, str. 57-58. Nove provale barbarskih skupina preko Dunava ticale su se sjeverne Panonije.

²⁶ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 60. Carski panegiričar Latinije Pakat Drepanije u *Hvalospjevu izrečenom Teodoziju* (*Panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio*, u: *XII Panegyrici Latini*, prir. Roger Aubrey Baskerville Mynors, Oxford 1964., str. 82-120) navodi Sisciju i rijeku Savu kao svjedoke "presajnog sraza" (34.1: *Testis es, Siscia, testis pulcherrimi, Save, conflictus*), vrlo živo opisujući pogibiju poraženih uzurpatorovih vojnika pred samom Siscijom: "Oni koji su sad već pohtali k zidinama da odgode smrt ili su truplima prepunili opkope ili su se naboli na kolce koji su im se ispriječili ili su smrću zapriječili vrata koja su bili otvorili napadom" (34.3: *Iam qui ad muros differenda morte properaverant, aut fossas cadaveribus aequabant aut obviis sudibus induebantur aut portas quas eruptione patefecerant morte claudebant*). Sve prijevode odlomaka iz izvora načinio je Hrvoje Gračanin.

²⁷ Katica Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des Archäologischen Museums in Zagreb*, VAMZ, ser. III, sv. 22, Zagreb 1989., str. 118, 125, br. 65-70.

²⁸ Nikola Šipuš pretpostavlja stradavanje Siscije (Pojedinačni nalazi kasnorimskih novaca na području grada Siska, *Obol*, god. 23, br. 37, Zagreb 1985., str. 8).

²⁹ Klaudije Klaudijan, *O Stilihonovu konzulatu*, 2.191-207 (iz 399. godine): (...) *Hinc obsidione solutus / Pannonius potorque Savi, quid clausa tot annis / oppida laxatis ausus iam pandere portis / (...) agnoscitque casas et collibus oscula notis / figit (...) exsectis inculta dabant quas saecula, silvis / restituit terras et opacum vitibus Histrum / conserit et patrium vectigal solvere gaudet, / immunis qui clade fuit*, "Oslobođen nato opsade Panonac koji uz Savu obitava, usudio se već da, raskrilišći vrata, otvori gradove zatvorene toliko godina (...) i prepozna kolibe i utisne cjelove brežuljcima znanim (...) posjekavši šume koje neuljudeni namriješe naraštaji, zemlju vrati, mračni Histar lozom zasadi i raduje se što očinski porez plaća onaj koji u nesreći izuzet bješe" (*Claudius Claudianus, De consulatu Stilichonis libri III*, u: *Carmina* 1, prir. Theodor Birt, *Monumenta germaniae Historica Auctores Antiquissimi* (dalje: MGH AA), sv. 10, Berlin 1892., str. 189-233).

su sačuvala i podatak o misiji senatora Flavija Lupa kojeg je Stilihon poslao kao poreznog stručnjaka u Drugu Panoniju da procijeni zaduženja mjesnih zemljoposjednika i pobrine se da dio novca bude utrošen na obnovu bedema provincijalnih gradova.³⁰ Ne bi bilo ishitreno pretpostaviti da je slična misija pohodila i Panoniju Saviju, a od uređenja poreznih obveza koristi bi poglavito imala Siscija s obzirom na svoju važnost.³¹

Razmjerna propulzivnost Siscije u osamdesetim i devedesetim godinama 4. stoljeća može se zaključiti i po nalazima novca. U Sisku je nađeno osam primjeraka brončanog i jedan primjerak zlatnog novca Valentinijana II. iz 387.-392. godine, od čega je jedna brončana kovanica iskovana u siscijskoj kovnici.³² Potom je tu 15 brončanih kovanica Teodozija I. iz 387.-395. godine i dvije njegove supruge Elije Flakcije iz 383.-387. godine, obje iskovane u Sisciji.³³ Kratkotrajna vlast protucara Magna Maksima u Sisciji zasvjedočena je jednim njegovim brončanim novcem i jednim njegova sina Flavija Viktora, oba iz 387.-388. godine i emitirana iz akvilejske kovnice.³⁴ U ovom je razdoblju siscijska kovnica bila još dosta djelatna. Sačuvano je 70 primjeraka Arkadijevog brončanog novca koji datiraju iz 383.-387. godine, a glavovina poznatih lokaliteta je iz provincije Druge Panonije (većinom se radi o Bononiji/Novim Banovcima). Među njima je i osam primjeraka pronađenih u Sisku (jedan izvučen iz Kupe).³⁵ Siscijski brončani novac iz 383.-395. godine otkriven je i u Viminaciju/Starom Kostolcu (49 primjeraka), Pinku/Velikom Gradištu (10 primjeraka) i Margovom Horeju/Ćuprija (pet primjeraka) u provinciji Prvoj Meziji, ukupno 64 primjerka.³⁶ I u dalekom Kafarnaumu u Palestini nađen je novac podrijetlom iz siscijske kovnice, među ostalim po tri brončane kovanice Valentinijana II. i Teodozija I. koje datiraju iz 375.-388. godine.³⁷ Na sisačkom tlu (u jednom slučaju nalaz je iz Kupe) otkriveno

³⁰ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 234-235.

³¹ Isto, str. 62, uz bilj. 84.

³² Andreas Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, sv. 1, Berlin – Leipzig 1924., str. 33-35; Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8.

³³ Alföldi, *Der Untergang*, str. 33-34; Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8; Zdenka Dukat, *Katalog – novac*, u: *Pro sancto Quirino e.s. – confessio fidei*, ur. Sanja Mijač Božek, Sisak 2003. (2004.), str. 115, br. 113; Zdenko Burkowsky, *Katalog – novac*, u: Isto: str. 115, br. 114.

³⁴ Alföldi, *Der Untergang*, str. 34.

³⁵ Ivan Mirnik, *Novac Istočnog Rimskog Carstva u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, *VAMZ*, ser. III, sv. 28-29, Zagreb 1995-1996., str. 171-178, br. 36-105.

³⁶ Miloje Vasić, *The Circulation of Bronze Coinage at the End of the 4th and Beginning of the 5th Centuries in Moesia Prima and Pannonia Secunda*, u: *Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata*, ur. Peter Kos – Željko Demo, Ljubljana 1988., str. 178, 180. Doduše, Druga Panonija i Prva Mezija najopskrbljivanije su bile siscijskim novcem kovanim 378.-383. godine (Isto, str. 183).

³⁷ Ermanno A. Arslan, *Il deposito monetale della Trincea XII nel cortile della sinagoga di Cafarnaio*, *Liber Annuus*, sv. 47, Jerusalem 1997., str. 259-260, 299. Po jedan brončani novac iz 375.-395. godine iskovan u Sisciji otkriven je i u Gerasi (današnji Džeraš) na istočnoj strani Jordana i u Ein Našutu na Golanskoj visoravni, dok su dvije siscijske brončane kovanice iz 375.-388. godine pronađene u sirijskoj Antiohiji (Isto, 275, 280, 295). Vidi i: Darko Tepert, *Bliskoistočni nalazi kovanica iz Siscije*, u: *Antiquam fidem*, str. 79-81.

je još 25 primjeraka Arkadijevog brončanog novca, iskovanog u drugim kovnicama, koji pripadaju 383.-395. godini.³⁸ Još jedan Arkadijev brončani novac zatečen na području Siska potječe iz kizičke kovnice i datira iz 395.-401. godine.³⁹ U sisačkim nalazima zastupljen je i Honorijev brončani novac, jedan primjerak iz 389.-395., pet primjeraka iz 393.-395. te jedan primjerak iz 393.-402. godine.⁴⁰ Prema najnovijoj, doduše ne sasvim potpunoj, kataloškoj objavi numizmatičkih nalaza iz Siska gore navedenima moguće je pribrojiti još brončanog novca, 16 primjeraka Valentiniijana I., 25 primjeraka Valentovih i šest Gracijanovih, osam primjeraka Valentiniijana II. i sedam primjeraka Teodozija I., među kojima je i jedna kvalitetno kovana majorina iz siscijske kovnice. Valja naglasiti da je velik dio navedenih kovanica iskovan upravo u siscijskoj kovnici.⁴¹ Kolanje i kovanje novca svakako indicira ekonomsku živost grada na izmaku 4. stoljeća.

Peto stoljeće

Godine 401. nad ovim prostorom nadvila se nova opasnost koja je mogla izravno pogoditi i siscijsko područje. Vizigotski kralj Alarik I. prolazio je u kasnu jesen na čelu svojih četa južnom Panonijom, možda upravo posavskom magistralom koja je vodila preko Siscije.⁴² Budući da je Siscija bila jedna od garnizonskih i opskrbnih točaka, ne bi bilo nevjerojatno da je Alarik odabrao ovaj pravac nadiranja u Italiju, možda i zaposjevši grad. I u drugom prodoru do Italije 408. godine Alarik se možda poslužio posavskom magistralom koja je izravnije vodila na Emonu jer vrela bilježe da je najprije ondje smjestio svoj tabor.⁴³

U dijelu historiografije se upravo razdoblju poslije druge Alarikove navale pridaje naročita važnost i ustvrđuje da je tada zapadnorimska carska vlast iznova stekla nadzor nad zapadnom Panonijom, uključujući i Sisciju, što bi omogućilo obnovu rada siscijske kovnice koja da je prestala funkcionirati još nakon siscijske bitke između Magna Maksima i Teodozija I., a onda ponovno bila u pogonu od 408. do 423. godine, što se zaključuje prema kovovima s oznakom SM.⁴⁴ Danas se više ne može govo-

³⁸ Mirnik, *Novac Istočnog Rimskog Carstva*, str. 169, br. 14, 16, str. 170, br. 26, str. 171, br. 34, str. 180, br. 116, str. 181, br. 126, str. 185, br. 159, str. 162, str. 186, br. 175, str. 187, br. 178-179, str. 200, br. 296, str. 202, br. 314, 320; Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8.

³⁹ Mirnik, *Novac Istočnog Rimskog Carstva*, str. 204, br. 332.

⁴⁰ Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8.

⁴¹ Zdenko Burkowski, *Numizmatički nalazi na novijim arheološkim istraživanjima u Sisku*, Sisak 2008.

⁴² Gračanin, *Južna Panonija*, str. 62.

⁴³ Isto, 65. Od Siscije bi se zacijelo kretao vicinalnom prometnicom preko Buševca kroz Turopolje i Samoborsko polje do možda Bregane, budući da je tim pravcem Siscija bila neposrednije spojena s Neviodunom (Isto, 44).

⁴⁴ Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8. Također i: Šipuš, *Brončani novci rimskog cara Honorija s kovničkom oznakom 'SM'*, *VAMZ*, ser. III, sv. 18, Zagreb 1985., str. 79, gdje se, doduše, kaže da je siscijska kovnica prestala s radom 387. godine, pri čemu se autor poziva na Roberta A. G. Carsona i Philipa Victora Hilla te Johna P. C. Kenta (*Late Roman Bronze Coinage. AD 324-498. Part II. Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire AD, 346-498*, London, 1965., pretisak New York, 1989., str. 75). Mišljenje da je siscijska kovnica prestala s radom 387. godine povlači se još od Alfdija (*Der Untergang*, str. 13) koji je smatrao da je osoblje siscijske kovnice bilo uklonjeno iz Siscije da ga se ne bi dočepao Magno Maksim, a poslije njegova pada siscijski bi se kovničari našli u Akvi-

riti o dugotrajnijoj obustavi rada siscijske kovnice, o čemu svjedoče emisije s početka devedesetih godina 4. stoljeća.⁴⁵ Međutim, upitno je pripadaju li brončanici Honorija i Teodozija II. s kovničkom oznakom SM siscijskoj kovnici, pa bi prema nekim mišljenjima ona bila zatvorena oko 395. godine.⁴⁶ Činjenica je da se u *Popisu svih civilnih i vojnih časti oba Carstva (Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium utriusque imperii)*, koji po svoj prilici potječe s početka devedesetih godina 4. stoljeća, a za zapadnu je polovicu Carstva bio dopunjavan pod Honorijem (395.-423.) i vrlo vjerojatno pod Valentinijanom III. (425.-455.), spominje u Sisciji upravitelj carske kovnice (*procurator monetae Siscianae*), pored predstojnika provincijalne riznice (*praepositus thesaurorum Siscianorum, Saviae*), zapovjednika odjela podunavske flote (*praefectus classis Aegetensium sive secundae Pannonicae, ... nunc Siscia*) i tribuna treće kohorte Alpinaca (*tribunus cohortis tertiae Alpinorum, Sisciae*), a vrlo vjerojatno je u Sisciji imao svoje sjedište i upravitelj krunskih dobara u Panoniji Saviji (*procurator rei privatae per Saviam*), iako se to izrijekom ne kaže.⁴⁷ Drugo je pitanje koliko ti navodi odražavaju stvarnu situaciju u svim segmentima.

---

leji. Alföldi je zaključak zasnovao na činjenici da Magno Maksim nije kovao svoj novac u Sisciji, a zaposjeo bi je još sredinom 387. godine, i na postavci da sitni brončanici na čijem reversu piše SALVS REIPUBLICAE, a kovani su u Akvileji nakon Maksimova poraza izvedbeno u cijelosti upućuju na rad siscijskih kovničara. Prekid rada prihvatio je i Andreas Mócsy, s. v. *Pannonia*, u: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalje: RE), sv. 9, ur. August Friedrich Pauly – Georg Wissowa – Wilhelm Kroll – Kurt Witte – Karl Mittelhaus – Konrat Ziegler – Hans Gärtner, Stuttgart 1962., str. 578, s time da je po njemu Siscija u uzurpatorove ruke pala 387. ili početkom 388., i da je onda obustavljeno kovanje novca u Sisciji. Ovo prihvaća i Jaroslav Šašel, s. v. *Siscia*, u: RE 14, Stuttgart 1974., str. 720. Prema Bartolu Zmajiću, Kratak pregled rada rimske kovnice Siscia, *Numizmatičke vijesti*, god. 8, br. 15-16, Zagreb 1961., str. 21, siscijsku je kovnicu zauvijek 387. godine zatvorio Teodozije I. zbog (nedefinirane) barbarske opasnosti u Panoniji, što je preuzeto od Johna Williama Ernesta Pearcea, u: *The Roman Imperial Coinage* (dalje: RIC), sv. 9, ur. Harold Mattingly, Carol H. V. Sutherland, Robert A. G. Carson, London 1951., str. 140 (vidi i: Nenadić, Prilog proučavanju, str. 93). Katalin Biró-Sey, Currency, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, ur. Alfonz Lengyel – George T. B. Radan, Lexington – Budapest 1980., str. 345 također je ustvrdila da je kovanje u Sisciji obustavljeno 387. godine vjerojatno zbog barbarske opasnosti, ali samo nakratko budući da je kovnica opet radila do 392. godine i onda ponovno 408. do 423. godine. Ovo preuzima Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 153, koja je, doduše, ranije u tekstu (str. 147) kazala da je kovnica radila do početka 5. stoljeća. Crpeći od Šipuša, Brončani novci rimskog cara Honorija, str. 80, 83-84, Buzov, Siscijska Kovnica, str. 638 jednako tako zaključuje da je siscijska kovnica bila djelatna tijekom Honorijeve vladavine.

⁴⁵ John P. C. Kent, RIC 10, London 1994., str. 35.

⁴⁶ Vasić, The Circulation, str. 183.

⁴⁷ *Notitia dignitatum*, 11.24, 39, 12.21, 32.56-57 (*Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium. Pars prima. In partibus Occidentis; Pars secunda. In partibus Orientis*, u: *Notitia dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, prir. Otto Seeck, Berlin 1876., pretisak Frankfurt 1962., *Notitia Dignitatum*, prir. Robert Ireland, Stuttgart, Leipzig 1999.; prir. Concepción Neira Faleiro, Nueva Roma – Bibliotheca Graeca et Latina Aevi Posterioris, sv. 25, Madrid 2005.). U vezi s datacijom *Popisa* vidi: Michael Kulikowski, The *Notitia Dignitatum* as a historical source, *Historia*, sv. 49, Stuttgart 2000., str. 358-361. Treća kohorta Alpinaca zasnila se na ranijoj augzilijarnoj postrojbi iz doba principata (Péter Kovács, The late Roman army in Pannonia, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, sv. 44, Budapest 2004., str. 117).

Ipak, uza sav dužan oprez, čini se da se na temelju tog svjedočanstva može ustvrditi kako je carska civilna i vojna uprava nastavila u određenom opsegu funkcionirati u Sisciji još u prvim desetljećima 5. stoljeća. Da su vojne jedinice bile stacionirane u Sisciji i u drugom desetljeću 5. stoljeća moglo bi se posredno izvesti iz podatka da je zapadnoilirski vojskovođa Generid, imenovan na zapovjednu dužnost 409. godine, pridonio sređivanju prilika u Panoniji, Noriku i Reciji, što se tumači kao reorganizacija obrane Zapadnog Ilirika.⁴⁸ Njegovu djelovanju možda bi se moglo pripisati premještanje zapovjedništva odjela podunavske flote za Drugu Panoniju u središte Panonije Savije, jer se u *Popisu svih civilnih i vojnih časti oba Carstva* ističe kako je ono "sada" (*nunc*) u Sisciji.⁴⁹ O nazočnosti vojske u Sisciji početkom 5. stoljeća mogli bi svjedočiti i dijelovi kasnorimskih vojnih pojasnih garnitura, čija se datacija proteže i u ovo vrijeme.⁵⁰

I nalazi novca iz prve polovine 5. stoljeća, brojni u usporedbi s drugim južnopanonskim gradovima u istom vremenskom horizontu, mogu se uzeti kao pokazatelj da je kasnorimska Siscija bila itekako živo urbano središte.⁵¹ Vrijedi istaknuti da nemali dio tih nalaza potječe iz samog središta antičke Siscije, između Ulice Stjepana i Antuna Radića i Ulice Ante Starčevića (bivše Ulice Vladimira Majdara).⁵² U pitanju su četiri primjerka Arkadijeva brončanog novca iz 400.-408. godine, od toga jedan iskovan u ime njegove supruge Elije Eudoksije, te jedan zlatna kovanica, jedna Honorijeva brončana kovanica iz 403.-408. godine i jedan zlatnik iz 404. godine (nađen u Kupi) te još osam primjeraka njegova brončanog novca iz 408./410.-423. godine, dva brončana primjerka Teodozija II., jedan iz 408.-423., a drugi iz 425.-450. godine, te jedan zlatnik, kao i šest brončanih kovanica Valentinijana III. iz 425.-455. godine.⁵³ Važan je u ovome pogledu lokalitet na mjestu igrališta Osnovne škole 22. lipnja, na kojemu je pronađena velika količina rimskoga novca iz cijeloga antičkog razdoblja, a pogotovo valja naglasiti nalaz više kovanica iz druge polovice 4. te prvih desetljeća 5. stoljeća: tri brončana primjerka Valentinijana I. i jedan Valentinijana II., šest Valentovih brončanih primjeraka i jedan Gracijanov, dva Arkadijeva brončana primjerka i jedan Honorijev te polusilikva zapadnorimskog cara Ivana (423.-425.). Na istome su lokalitetu otkriveni i ostaci arhitekture 4. i 5. stoljeća, najvjerojatnije stambene.⁵⁴

⁴⁸ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 66, bilj 117.

⁴⁹ Usp. Kovács, *The late Roman army*, str. 120.

⁵⁰ Riječ je o šest jezičaka srcolikog oblika, maloj rovašenoj kopči s romboidnim okovom, rovašenom okovu u obliku peterokuta te dva rovašena jezička jezičastog oblika, datiranih i u 4. stoljeće (Ivan Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia*, Zagreb 2004, str. 98).

⁵¹ Bez obzira na to, riječ je o dramatičnom padu opsega kolanja novca u razdoblju 402.-423. godine u odnosu na prethodno razdoblje 383.-402. godine. U postocima, riječ je o smanjenju od 1875,43 % (usp. Miroslav Nađ, *Coin Circulation AD 193-423*, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia*, str. 392).

⁵² Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8. Među njima je i već spomenuti novac careva Valentinijana II., Teodozija I., Arkadija i Honorija iz osamdesetih i devedesetih godina 4. stoljeća.

⁵³ Alföldi, *Der Untergang*, str. 34-35; Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8; Isti, *Brončani novci*, str. 78, br. 3, 5; Mirnik, *Novac Istočnog Rimskog Carstva*, str. 188, br. 190, str. 189, br. 197, str. 189, br. 97, str. 198, br. 283; Dukát, *Katalog – novac*, str. 115, br. 115. Manje je precizno datirano sedam primjeraka Arkadijeva brončanog novca te jedna brončana kovanica i jedna polusilikva Honorijeva. Usp. Burkowsky, *Numizmatički nalazi*, str. 11, 15-16.

⁵⁴ Burkowsky, *Numizmatički nalazi*, str. 12, 17; Iskra Baćani, *Zaštitno arheološko istraživanje "Sisak – igralište OŠ 22. lipnja"*, *GGMS*, sv. 6, Sisak 2006., str. 55-57.

Godine 433. zapadnorimska carska vlast prepustila je Hunima glavninu panonskih provincija, ali su im bila nametnuta ograničenja u Drugoj Panoniji, dok je Panonija Savija vjerojatno jedina ostala u cijelosti izuzeta od ovog aranžmana.⁵⁵ U historiografiji se uvriježilo otprilike u ovo vrijeme smještati formiranje nove provincije Središnje Valerije (*Valeria Media*) koja bi služila kao dio zapadnorimskog obrambenog sustava u predvorju Alpa. Pretpostavka se temelji na spomenu provincije u *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina, za kojeg se vjeruje da je pisao u prvoj polovici 9. stoljeća, ali da je zrcalio stanje u prvim desetljećima 6. stoljeća, odnosno preuzimao podatke iz vrela koja pripadaju tom vremenu.⁵⁶ Njegov je popis mjesta umnogome zbrkan, a toponimi su u odnosu na svoju antičku formu katkad izobličeni do neprepoznatljivosti, što je zacijelo posljedica i rukopisnih koruptela. U tu Središnju Valeriju, za koju navodi da završava vrlo velikom rijekom imenom Sava, Anonim Ravenjanin ubraja mjesta koja pripadaju Drugoj Panoniji, Panoniji Valeriji, Panoniji Saviji i Unutrašnjem Noriku. Od važnosti za zapadni dio međuriječja su lokaliteti *Sicce*, *Fines*, *Romula*, *Nomiduni*, *Cruppi*, *Acerbo* i *Atamine*, u kojima je moguće razaznati toponime *Siscia*, *Ad Fines*, *Romula*, *Neviodunum*, *Crucium*, *Acervo* i (*A*)*emona*.⁵⁷ Ostavljajući po strani pitanje je li Središnja Valerija doista ikada postojala kao ustrojena provincija,⁵⁸ moguće je pretpostaviti da je Siscija u tridesetim godinama 5. stoljeća preuzela ulogu isturenog položaja prema području pod hunskom vlašću. Ovo je zacijelo utjecalo i na dalekosežno propadanje grada jer je nezgodna blizina Huna logično diktirala i povlačenje predstavnika civilne i vojne uprave iz grada. Napokon, i provincija čije je sjedište bila Siscija pretvorila se u puki međuprostor, naročito kad su 437. godine panonske provincije bile formalno odstupljene Istočnom Carstvu poglavito zainteresiranom za istočni dio međuriječja, sa Sirmijem kao središnjom obrambenom točkom koja je 441. godine potpala pod Hune, zajedno s ostatkom Druge Panonije.⁵⁹ Iz Siscije su, dakle, vjerojatno do 437. godine povučene u njoj smještene vojne postrojbe, a s

---

⁵⁵ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 69-71. Nema nikakvog uporišta mišljenje Hoti, Sisak u antičkim izvorima, str. 153, da je Panonija Savija bila otvorena Hunima za naseljavanje i da su Huni postali gospodari Siscije.

⁵⁶ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 235-236. Za dataciju nastanka spisa Anonima Ravenjanina vidi поближе: Franz Staab, *Ostrogothic Geographers at the Court of Theodoric the Great: A Study of Some Sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna*, *Viator*, sv. 7, Turnhout 1976., str. 31; Isti, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (dalje: *RGA*), sv. 11, Berlin 1998., str. 104, s.v. *Geograph von Ravenna*.

⁵⁷ Anonim Ravenjanin, 4.20. (*Ravennatus Anonymus*, *Cosmographia*, u: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, prir. Moritz Eduard Pinder – Gustav Parthey, Berlin 1860.; *Itineraria Romana II: Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, prir. Joseph Schnetz – Mariann Zumschlinge, Leipzig 1940., pretisak 1990.; Louis Dilleman, *La Cosmographie du Ravennate*, prir. Yves Janvier, Collection Latomus, sv. 235, Bruxelles 1997.).

⁵⁸ Opravdano na oprez poziva Rajko Bratož, Izselyevanje prebivalstva iz Zahodnega Ilirika v 5. in 6. stoletju. Vojni ujetniki in begunci v pozni antiki, u: *Arhivistika – zgodovina – pravo: Vilfanov spominski zbornik*, ur. Tatjana Šenk, Ljubljana 2007., str. 268, ističući da vrela iz druge polovice 5. i iz 6. stoljeća spominju većinom stare nazive južnopanonskih provincija.

⁵⁹ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 71-72.

obzirom na promijenjene političke okolnosti po svoj je prilici raspuštena i provincijalnih uprava odnosno njezino održavanje službeno je postalo odgovornost istočnorimskih vlasti, a nema nikakvih pokazatelja u izvorima da su one doista i vodile brigu o tomu. Carska kovnica, ako je uopće i obnovila rad početkom 5. stoljeća, gotovo sigurno već neko vrijeme nije bila operativna.

Smanjeni intenzitet života u gradu ogleda se i u krajnje rijetkom numizmatičkom materijalu koji pripada drugoj polovici 5. stoljeća. U pitanju je jedan primjerak brončanog novca cara Marcijana (450.-457.) i jedan zlatnik cara Antemija (467.-472.).⁶⁰ Doduše, ovi nalazi ukazuju na to da je Siscija ostala povezana s Carstvom, ma koliko tankom pupčanom vrpcom. O nazočnosti romanskog stanovništva u Sisciji u 5. stoljeću svjedoči i druga arheološka ostavština, nakit i ukrasni dijelovi pojasa, pronađeni u Kupi ili češće bez točno evidentiranog nalazišta.⁶¹ Ove veze s Carstvom nije sasvim prekinuo niti dolazak Ostrogota koji su se, kako se čini, samo prolazno dotaknuli siscijskog prostora u prvom razdoblju svoje nazočnosti u bivšoj rimskoj Panoniji (455.-473.). Naime, smatra se da bi nepotpuna fibula od srebrnog lima, pronađena na tlu Siscije, iako pojedinosti o okolnostima nalaza nisu poznate, bila ostrogotsko dobro i datirala iz druge polovice 5. ili s početka 6. stoljeća. Vremenu druge polovice 5. stoljeća mogli bi pripadati i brončani ukrasni okov i lijevana fibula, oboje u obliku cikade, za koje se smatra da su ostrogotske (ili hunske) provenijencije.⁶² Vjerojatnije je ipak da sva tri nalaza potječu tek iz drugog razdoblja ostrogotske nazočnosti potkraj 5. i u prvoj polovici 6. stoljeća. Kako god bilo, nije isključeno da su Ostrogoti poduzeli izvidnički pohod dublje u Panoniju Saviju jer je iz narativnih vrela razvidno kako su bili prilično djelatni u Panoniji.

Kad je 458. godine zapadnorimski car Majorijan (457.-461.), koji je uživao i djelomično priznanje istočnorimskog dvora, vrbovao čete u Podunavlju među Panoncima i raznim barbarskim narodima za nakanjeni pohod protiv Vandala, možda je novačenjem obuhvatio i siscijske žitelje.⁶³ Na jače dodire s Italijom negoli s Istočnim Carstvom

⁶⁰ Šipuš, *Pojedinačni nalazi*, str. 8; Alföldi, *Der Untergang*, str. 34; Dukat, *Katalog – novac*, str. 116, br. 116.

⁶¹ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 108, br. 3 (ogrlica od srebrne žice), str. 109, br. 9-11 (igle/ukosnice), str. 109-112, br. 14-18, 20-24 (fibule), str. 114-115, br. 35-44 (pređice), str. 115-116, br. 47-53 (kopče), str. 117-118, br. 60-63 (narukvice). Pojedini predmeti možda potječu iz 4. (br. 10-11, 14), odnosno 6. stoljeća (br. 18, 35-38, 43, 48-52), ili su mogli pripadati nadošlom germanskom stanovništvu (br. 60-63). Srebrna igla/ukosnica s glavom u obliku cikade (br. 9) mogla bi biti i ostrogotsko kulturno dobro (usp. Zdenko Vinski, *Zikadenschmuck aus Jugoslawien, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, sv. 4, Mainz 1957., str. 136, br. 1, str. 156; također i: Gračanin, *Južna Panonija*, str. 322).

⁶² Isto, str. 109, br. 12-13, str. 110, br. 19; Vinski, *Zikadenschmuck aus Jugoslawien*, str. 138, br. 2 (brončani ukrasni okov), br. 3 (olovna fibula u obliku cikade), str. 156-157. Usp. i Gračanin, *Južna Panonija*, str. 83, gdje, doduše, nije spomenuta srebrna lijevana fibula u obliku cikade. Valja istaknuti i da još jednu lijevanu fibulu u obliku cikade, za koju Simoni (*Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 109, br. 12) navodi da je srebrna, Vinski (*Zikadenschmuck aus Jugoslawien*, str. 138, br. 3) određuje kao olovnu, a tako je zabilježena i u: Gračanin, *Južna Panonija*, str. 322.

⁶³ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 82, 222, 246.

zacijelo upućuje i već spomenuti nalaz zlatnika cara Antemija koji se na zapadnorimsko prijestolje uspeo voljom i potporom istočnorimskog cara Lava I. (457.-474.).

U kasnim sedamdesetim godinama 5. stoljeća u okolicu Siscije po svoj su se prilici smjestili i zapadnogermanski Svevi, čija se snažnija nazočnost u južnim dijelovima nekadašnje Panonije Savije zaključuje na temelju svjedočanstva iz narativnih vrela. Možda bi i arheološki nalazi mogli potkrijepiti tu pretpostavku. Iz Siska potječe brončana lučna fibula zapadnogermanske provenijencije koja se datira u 5./6. stoljeće. Doduše, moguće je i da je pripadala svevskim Alamanima koje su ostrogotske vlasti po svemu sudeći naselile na istom području početkom 6. stoljeća. Na alamanšku prisutnost mogao bi upućivati i nalaz srebrne lučne fibule koja je izjaružena iz Kupe, a kronološki se određuje prvom polovinom 6. stoljeća.⁶⁴

Šesto stoljeće

Novi trenutak u povijesti postrimske Siscije označila je uspostava čvrste vlasti Ostrogota u drugom razdoblju njihove nazočnosti na ovim prostorima, što se dogodilo između 497. i 504. godine.⁶⁵ Upravno je stara rimska provincija Panonija Savija bila pripojena Dalmaciji pod ostrogotskim komesom koji je stolovao u Saloni.⁶⁶ Međutim, ostrogotska je vlast dala novi impuls i savijskoj oblasti, što je nesumnjivo podrazumijevalo i funkcionalnu obnovu njezina najvažnijeg gradskog središta – Siscije.⁶⁷

Tu probuđenu dinamiku urbanog života u Sisciji, premda je o njezinu opsegu nemoguće reći nešto konkretno, ilustriraju podaci iz narativnih, a manje arheoloških vrela. Ponajprije treba spomenuti zbirku *Variae*, visokog službenika ostrogotskih kraljeva Magna Aurelija Kasiodora Senatora, s nekoliko službenih dopisa koji se izravno tiču Panonije Savije, odnosno Siscije. U jednom od njih ostrogotski kralj Teoderik Veliki obraća se kurijalima, izvješćujući ih da je na čelo njihovih mjesta (*locis vestris*) postavio Fridibada kako bi on zakonskom strogošću (*legitima severitate*) zauzdao otimače stoke, spriječio ubojstva i kaznio krađe te njih, mirne provincijalce (*quietos vos*), izbavio od zločinačkih nedjela (*ab sceleratis ausibus*).⁶⁸ Fridibad je upućen u provinciju između 507. i 511. godine, a prema nekim bi istraživačima obnašao funkciju komesa (vojnog upravitelja) Siscije odnosno Savije, iako je neobično što onda u tom svojstvu nije i izričito naveden u vrelu, s obzirom na visok rang dotič-

⁶⁴ Isto, str. 99, 223-225, 246-247. Nalazi u Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 112, br. 25, str. 113, br. 28. Za srebrnu lučnu fibulu izražena je mogućnost da je bila tirinške provenijencije, što bi je svakako dovodilo više u vezu s Alamanima s obzirom na geografsku blizinu Tiringije i Alamanije.

⁶⁵ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 93.

⁶⁶ Isto, str. 96-97.

⁶⁷ Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, str. 153, govori da se život u Sisciji pod Ostrogotima "donekle normalizirao".

⁶⁸ Kasiodor, *Variae*, 4.49. (*Cassiodori Senatoris Variae*, prir. Theodor Mommsen, MGH AA 12, Berlin 1894., str. 1-385; *Cassiodori Variarum libri XII*, u: *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Opera*, sv. 1, prir. Åke J. Fridh, Corpus Christianorum, Series Latina, sv. 96, Turnhout 1973., str. 1-499).

ne službe.⁶⁹ U svakom slučaju, Fridibad je morao imati široke ovlasti za uvođenje reda u provinciji.

Oko 525./526. godine poslan je u Saviju pravni stručnjak, svijetli muž (*vir illustris*) Severin, pripadnik italorimske aristokracije. Njegova je misija uslijedila nakon što je kralj doznao za učestale pritužbe provincijalaca da su savijski posjednici nametnuli plaćanje dažbine na njihove kolibe u vidu malog bogatstva (*in tenuem fortunam*) i da su nečasnim poslom (*scelerato commercio*) povećali svoj vlastiti dobitak (*suis compendiis*) kao da je javna dužnost (*functio publica*) osobna pogodnost (*commoditas privata*). Hoteći ovo ispraviti, kralj nalaže Severinu da promišljenom pravednošću (*considerata iustitia*) istraži svakog posjednika i da takvom pomnjom (*hac ratione*) ustanovi poreznu ravnomyjnost (*aequalitatem tributis*). One koji su nametali porez bez kraljeve dozvole i koji su po svojoj volji prebacivali podavanja na druge kaznit će zakonska strogost (*legum severitas*) da bi nadoknadili svu štetu onima kojima su nezakonito (*incompetenter*) skrivili gubitke.⁷⁰ U isti mah, Severin je dobio u zadatak umiriti same savijske posjednike nezadovoljne poreznim opterećenjima.⁷¹

Utemeljeno je pretpostaviti da je upravo Siscija bila stožerno mjesto iz kojeg su i Fridibad i Severin obavljali povjerene im dužnosti. U gradu je u ovom vremenu bila obnovljena civilna uprava kojoj su kao i prije stajali na čelu kurijali, a spomen dugokosih branitelja (*capillati defensores*), koji se odnosi na ostrogotske vojne posadnike u Sisciji, pretpostavlja da je ondje imao sjedište i gotski komes (*comes Gothorum*).⁷² Ponovnu uspostavu provincijalne i mjesne uprave, uz određeni gospodarski uzlet i nazočnost vojske, morala je pratiti i obnova gradske infrastrukture, pa su glavna gradska zdanja zacijelo zadobila novi sjaj. Popravak i održavanje građevina, poglavito bedema, bila je i jedna od primarnih dužnosti kurijalnih dužnosnika.

Dakako, nužan je oprez kako se ne bi preuveličali razmjeri obnove urbanog tkiva Siscije u ostrogotsko doba. Iako su siscijskom gradskom životu nesumnjivo ulivene nove snage, zasada arheološka istraživanja nisu tomu dala veću potkrjepu. Izuzetak su nalazi ostrogotskog novca, brojniji u usporedbi s novcem iz druge polovice 5. stoljeća. Osim što novac ima znatnu propagandnu vrijednost, indicira i pojačane financijske i privredne tijekove. Ovi nalazi uključuju jednu srebrnu polusilikvu i tri srebrne četvrtisilikve kralja Teoderika Velikog, jedan zlatni tremis u ime Anastazija I. (491.-518.) te pet brončanih dekanumija u ime Justina I. (518.-527.), pored još jednog Anastazijeva zlatnog tremisa izjaruženog iz Kupe.⁷³ Od njih je zlatni tremis

---

⁶⁹ Vidi: Gračanin, *Južna Panonija*, str. 97, uz bilj. 149.

⁷⁰ Kasiodor, *Variae*, 5.14.

⁷¹ Isto, 5.15.

⁷² Isto, 4.49, uz Gračanin, *Južna Panonija*, str. 247. *Comes Gothorum* se u vezi sa Savijom izravno spominje u: *Variae*, 5.15.8.

⁷³ Ivan Mirnik – Andrej Šemrov, Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I (A.D. 497-518) – Anastasius II (A.D. 713-715), *VAMZ*, ser. III, sv. 30-31, Zagreb 1997.-1998., str. 203, br. 804, str. 204, br. 810, 814, 815, str. 205, br. 817, 823, 825-826, str. 206, br. 829. Za Anastazijev tremis, usp. Alföldi, *Der Untergang*, str. 35, Mirnik – Šemrov, Byzantine coins, str. 143, br. 2.

u ime Anastazija I. iskovan u siscijskoj kovnici koja je u vrijeme ostrogotske vladavine ponovno stavljena u pogon.⁷⁴ Njezino oživljavanje zasigurno je bila posljedica uvođenja stabilnijih prilika i Teoderikovih napora usmjerenih buđenju gospodarstva, što se naročito ogledalo u poticanju rudarske proizvodnje. Siscija je i u ranijim razdobljima Rimskog Carstva bila metalurško središte kojemu su gravitirali željezni rudnici u današnjoj sjeverozapadnoj Bosni i na Banovini.⁷⁵ Vjerojatno su sada praradili stari rudnici jer je ostrogotskom kralju bilo naročito stalo do ponovnog otvaranja rudokopa, pa je i Siscija imala od toga izravnu korist.⁷⁶ O naglašenoj važnosti Siscije u ovom razdoblju posredno svjedoči i bizantski povjesnik Prokopije iz Cezareje koji spominje Siscijce (Σισκίοι) kao žitelje unutrašnjih predjela istočno od Liburnije, Histrije i Venetije, što bi značilo da je stanovnike grada poistovjetio praktički s romanskim pučanstvom čitave provincije.⁷⁷

Nazočnost Ostrogota u Sisciji potkraj 5. i u prvim desetljećima 6. stoljeća posvjedočuju i arheološki nalazi, nakit, dijelovi opreme i drugi predmeti.⁷⁸ Dovoljno su brojni i nalazi koji zorno ukazuju na boravak romanskog pučanstva tijekom 6. stoljeća. Uz ranije spomenute koji se dijelom datiraju i u 5. stoljeće ili su mogli pripadati germanskom žiteljstvu,⁷⁹ tu su još i dvije lijevane brončane fibule u obliku ptice grabljivice raširenih krila te jedna lijevana brončana kopča tzv. mediteranskog oblika.⁸⁰ No, još izrazitiji pokazatelj znatne prisutnosti domaćeg stanovništva oporavak je crkvene organizacije. Iz akata dvaju koncila održanih u Saloni 530. i 533. godine poznata su imena dvojice siscijskih biskupa koji su sudjelovali u radu crkvenih sabora, Ivana i Konstantina. Možda se smije pretpostaviti da je Ivan postao biskupom

⁷⁴ Još četiri tremisa potječu iz siscijske kovnice, a nalazišta su Kupirovo (Srb), Bosanska Krajina, Prapretno-Gradec (Šentjur pri Celju) i Dubravica-Grahovo (Skradin). Usp. Željko Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Ljubljana 1994., str. 133-136, 205.

⁷⁵ Ante Škegro, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb 1999., str. 100-101, 105, 129, 137.

⁷⁶ Tako je kralj zadužio komesa Simeona da istraži rudnike željeza u Dalmaciji i stavi ih u funkciju (Kasiodor, *Variae*, 3.25).

⁷⁷ Prokopije, *Gotski rat*, 1.15.25-26. (*Procopius Caesariensis, Bellum Gothicum*, u: *Procopius Caesariensis, Opera omnia II, De bellis libri V-VIII: Bellum Gothicum*, prir. Jakob Haury, Leipzig 1963.; Prokop, *Gotenkriege*, prir. i prev. Otto Veh, München 1978.).

⁷⁸ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 112, br. 26 (lučna lijevana fibula), br. 27 (srebrna lučna fibula s tragovima pozlate), str. 118-119, br. 71 (brončana palica s ukrasom u obliku ptice), str. 119, br. 72 (srebrna žlica). Lučna lijevana fibula (Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 112, br. 26) vjerojatno je bila od bronce (Vinski, *Zikadenschmuck aus Jugoslawien*, str. 156, koji bilježi da je analogna paru brončanih fibula iz Bačkog Monoštora), iako Simoni ne određuje materijal. U Gračaninu, *Južna Panonija*, str. 322, navedena je kao brončana lučna fibula. Ovamo po svojoj prilici pripadaju i nalazi za koje se misli da možda ukazuju na prolazno ostrogotsko zadržavanje u Sisciji u prvom razdoblju njihove nazočnosti u Panoniji (vidi bilj. 57).

⁷⁹ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 110, br. 18 (brončana fibula u obliku konjića), str. 114, br. 35 (srebrna predica), str. 114, br. 36-38 (tri brončane predice), str. 115, br. 43 (brončana predica), str. 116, br. 48-49, 51-52 (četiri brončane kopče), str. 116, br. 50 (željezna kopča), str. 117-118, br. 60-63 (četiri brončane narukvice).

⁸⁰ Isto, str. 114, br. 33-34, str. 117, br. 54.

zahvaljujući ciljanim ostrogotskim nastojanjima da se u što većoj mjeri ojačaju glavne sastavnice urbanog života Siscije, što je bio nesumnjivo velik pomak u odnosu na prethodno razdoblje jer nije poznato ime nijednog siscijskog biskupa iz 5. stoljeća (što ne znači da ih nije bilo).⁸¹ Snagu Siscijske crkve mogli bi zrcaliti i ostaci ranokršćanske bazilike s odvojenom zgradom krstionice koji su otkriveni uz današnju crkvu Svete Majke Božje Gorske iznad Lobora pretpostavi li se da je sagrađena po nalogu siscijskog biskupa. Naime, nalazila se u sklopu utvrde, a zbog pogodnog, visinskog smještaja lako je moguće da je u pogibeljnim vremenima, naročito poslije sloma ostrogotske vlasti, služila kao zaklonište visokom crkvenom prelatu, možda upravo siscijskom biskupu.⁸² S obzirom na to da su u Sisciji bile stacionirane i znatnije ostrogotske vojne snage, jedva da ima mjesta sumnji kako je u gradu morala djelovati i arijanska crkva. Moguće je pretpostaviti da je i neka od postojećih gradskih crkava bila stavljena arijanskim vjernicima na raspolaganje. Pomišljalo se da na arijansko bogoslužje izravno upućuje nalaz srebrne žlice s urezanim križem kao ukrasom, datirane u prvu polovicu 6. stoljeća, jer bi ona služila u euharistijske svrhe, no takvo je mišljenje danas uglavnom napušteno.⁸³ U svakom slučaju, ovakav predmet može se uzeti kao još jedan pokazatelj obnove života gradske zajednice, odnosno da je u gradu u ostrogotsko vrijeme bilo pojedinaca koji su sebi mogli priuštiti takav luksuzan predmet. U kontekstu siscijske kršćanske topografije u 6. stoljeću možda bi trebalo sagledavati građevinu čiji su ostaci otkriveni na Trgu Ljudevita Posavskog, s apsidom orijentacije istok-zapad, a za koju se smatra da bi mogla biti kršćanski sakralni objekt (bazilika).⁸⁴

Konačan slom ostrogotske vlasti u južnoj Panoniji i Dalmaciji do 537. godine prizvao je Langobarde kao novu silu u zapadnim krajevima savsko-dravsko-dunavskog međuriječja. Već desetljeće kasnije car Justinijan I. (527.-565.) sklopio je s kraljem Audoinom (546.-560.) federatski sporazum kojim su Langobardima ustupljena brojna uporišta u južnoj Panoniji, ponajprije u Panoniji Saviji i u Unutrašnjem Noriku.⁸⁵ Možda bi se nalaze dva primjerka Justinijanova novca – jednog zlatnog tremisa iz 527./565. godine iskovana u Konstantinopolu i dekanumija iz 542./547. godine

⁸¹ Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, str. 262.

⁸² Isto, str. 262; Krešimir Filipec, *Drvena crkva u Loboru – najstarija franačka misionarska crkva u sjevernoj Hrvatskoj*, SHP, ser. III, sv. 37, Split 2010., str. 52. Lokalitet je bio kontinuirano naseljavan od 3. do kraja 4. stoljeća, a možda i u 5. stoljeću. Usp. Krešimir Filipec, *Arheološko-povijesni vodič po svetištu Majke Božje Gorske u Loboru*, Zagreb 2008., str. 65.

⁸³ Vidi Migotti, *Prostor ranokršćanske biskupije Siscije*, str. 61-62, 63-64. Tom je mišljenju donekle još sklona Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta*, str. 464. O žlici vidi: Katica Simoni, *Srebrna žlica iz Siska*, VAMZ, ser. III, sv. 21, Zagreb 1988., str. 79-82, napose str. 81-82 u vezi s njezinom mogućom uporabom

⁸⁴ Migotti, *Evidence for Christianity*, str. 22; Nenadić, *Prilog proučavanju*, str. 78; Burkowsky, *Sisak u prapovijesti*, str. 61; Marija Buzov, *Sisačka biskupija u svjetlu pisanih i arheoloških izvora*, *Tkalčić*, sv. 3, Zagreb 1999., str. 259. Gdje je točno bila neka od siscijskih ranokršćanskih bazilika ne može se sa sigurnošću utvrditi (Zoran Wiewegh, *Kasna antika i razvoj kršćanstva*, u: *Pro sancto Quirino e.s. – confessio fidei*, ur. Sanja Mijač Božek, Sisak 2003. (2004.), str. 26; Lolić, *Colonia Flavia Siscia*, str. 144).

⁸⁵ Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, str. 102-103, 106-107.

iskovana u Rimu – moglo protumačiti u kontekstu barem prolazne obnove tješnjih veza između Siscije i Carstva, pa čak, uvjetno rečeno, i kratkotrajnog preporoda carske vlasti.⁸⁶ Grad je i u langobardskom razdoblju zadržao važnost, što se ponajbolje vidi iz činjenice da su se u njemu Langobardi naselili. Langobardska arheološka grada otkrivena na sisačkom prostoru, iako je točan položaj nepoznat, sastoji se od masivne srebrne lučne fibule s pozlatom, brončane jabučice mača, ukrasnog okova od pozlačene bronce s konjske opreme i trbušaste posude od sivkastosmeđe gline.⁸⁷ Budući da se vjerojatno radi o nalazima iz uništenih grobova, moguće je pretpostaviti da je u Sisciji bila smještena langobardska posada. Navedenim nalazima valja pridodati i langobardski novac, imitacije jednog solida i jednog tremisa Justinijana I.⁸⁸ Kovnica u kojoj je izrađen spomenuti novac nije, doduše, poznata, međutim s obzirom na to da je pod Ostrogotima siscijska kovnica bila ponovno operativna, ne bi bilo nevjerojatno da su se njome koristili i Langobardi.

Teško je doista utvrditi koliko je Siscija bila Langobardima važna kao strateško mjesto ili gospodarsko središte. Prema jednom mišljenju, zasnovanom na postojećoj arheološkoj građi, u Sisciji su djelovale radionice koje su za potrebe Langobarda proizvodile visokokvalitetne predmete s rovašenim ukrasima.⁸⁹ Trenutačna razina spoznaja ne pruža mogućnost da se pretpostavka potkrijepi, ali niti da se opovrgne. Pomisljalo se i da se težište langobardske države premjestilo iz krajeva sjeverno od Drave u savsko-dravsko-dunavsko međuriječje,⁹⁰ pa bi u tom slučaju Siscija mogla igrati razmjerno istaknutu ulogu u langobardskim planovima da se obračunaju sa svojim neprijateljima Gepidima. Čak je bila iznesena i pretpostavka da se sklop *urbs Pannoniae*, naveden u odlomku *Povijesti Langobarda iz Gothanskog kodeksa* koji govori o langobardskoj potrazi za pogodnim boravištem i dolasku u Panoniju, odnosi na Sisciju.⁹¹ Ipak, i jedno i drugo su odveć dalekosežne tvrdnje koje nije moguće potkrijepiti ili se ne za-

⁸⁶ Isto, str. 108. Za novac usp. Alföldi, *Der Untergang*, str. 35, Mirnik – Šemrov, *Byzantine coins*, str. 149, br. 79, str. 166, br. 329.

⁸⁷ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 113, br. 29-31, str. 118, br. 64.

⁸⁸ Mirnik – Šemrov, *Byzantine coins*, str. 208, br. 856, str. 209, br. 857.

⁸⁹ Željko Tomičić, *Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien)*, u: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*, ur. Rajko Bratož, Ljubljana 2000., str. 278.

⁹⁰ László Várady, *Epochenwechsel um 476. Odoaker, Theoderich der Große und die Umwandlungen*, Budapest – Bonn 1984., str. 106, bilj. 232.

⁹¹ István Bóna, *I Longobardi in Pannonia*, u: *I Longobardi*, ur. Gian Carlo Menis, Milano 1990., str. 4. Predmetni rečenični odlomak u *Historia Langobardorum codicis Gothani* 2 glasi: *Deinde meliorem ubertatis patriae requirentes, ad Traciam provinciam transierunt, in Pannoniae urbis patriam suam hereditatem afflixerunt, unde cum Abaris reluctantes seu bella plurima ardentissimo animo ipsam Pannoniam expugnaverunt* (Tražeći (tj. Langobardi) potom bolju i plodniju zemlju prešli su u pokrajinu Trakiju i zasnovali svoju baštinu u oblasti grada Panonije, a onda su, vodeći prežestokom srčanošću još vrlo mnogo bojeva s Avarima, osvojili samu Panoniju). *Historia Langobardorum codicis Gothani*, prir. Georg Waitz, *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX.*, Hannover 1878., str. 7-11; u: *Pavao Đakon, Povijest Langobarda*, preveli Robert Ščerbe, Hrvoje Šugar, povijesni komentar i studije Tomislav Galović, Ivo Goldstein, Hrvoje Gračanin, Zagreb 2010., str. 292-302. Ovaj se prikaz umnogome kosi s onim što je poznato o langobardskom prispjeću u Panoniju i njihovu odnosu s Avarima, pa se stoga niti ne može uzeti kao relevantna podloga za historiografsku rekonstrukciju.

snivaju na dovoljno čvrstim i pouzdanim izvornim podacima. Napokon, Langobardi su naseobom prvenstveno bili zahvatili sjevernu Panoniju koju su i dulje držali, dok su dosada utvrđena nalazišta langobardske materijalne kulture u međuriječju prerijetka da bi se moglo iole utemeljeno ustvrditi kako je ovaj prostor odnio prevagu.⁹²

Dolaskom Langobarda u političkom se smislu okolnosti za Siscijce nisu bitnije promijenile jer su novopridošlice, kao prethodno i Ostrogoti, bili službeno carski saveznici, pa su u tom svojstvu i sami stekli nadzor nad mjesnim romanskim stanovništvom. Međutim, dok su Ostrogoti mnogo više marili za rimsku upravu i rimski način života, Langobardi nisu stasali u izravnom dodiru s rimstvom, nego su bili tek kasni užitnici dezintegracije rimskog državnog sustava. Stoga je i njihova svijest o potrebi održavanja urbanog života bila nužno na nižoj razini. Ipak, ne treba pomišljati da Langobardi nisu bili kadri ili voljni koristiti se prednostima što su ih nudila gradska naselja, no nisu raspolagali mehanizmima kojima bi podupirali njihov razvoj, osobito u uvjetima uznapredovale urbane degradacije kakva je bila na djelu u Panoniji. To se nesumnjivo nepovoljno odrazilo na funkcioniranje Siscije. Napokon, upitno je i koliko je preporod u ostrogotskom razdoblju bio temeljit i krepak. Osim toga, ni jedno desetljeće nominalne istočnorimske vlasti zacijelo se nije povoljno odrazilo na prilike u Sisciji, budući da je ona opet postala grad na krajnjem sjeverozapadnom rubu interesne sfere Carstva.

Moguće je pretpostaviti da je pod Langobardima odumrla kurijalna vlast u Sisciji i da je civilnu upravu preuzeo biskup, što je bio proces koji se već otprije događao u Carstvu.⁹³ Nije se zacijelo održala ni predmnijevana razina ekonomske aktivnosti iz prethodnog vremena jer gospodarske tijekomove više nije osnaživala zainteresirana središnja vlast. Siscija je možda Langobardima bila zanimljiva i zbog toga što je u njoj pod Ostrogotima najvjerojatnije djelovala arijanska crkva, iako se organizacijski zasigurno ugasila njihovim odlaskom. Kako god bilo, nema nikakvih naznaka da su novi vlastodršci pridonijeli očuvanju urbanih zasada postrimske Siscije. Vjerojatno se među Panoncima koje su Langobardi u proljeće 568. vodili sa sobom u Italiju nalazio i dio siscijskog stanovništva, pokrenuvši se kao i mnogi u potrazi za boljom i sigurnijom egzistencijom.⁹⁴ Malo je u tim okolnostima značilo što se sada formalno vratila istočnorimska carska vlast, jer iza nje nije stajala nikakva konkretna snaga. Život u Sisciji se nastavio, na što upućuje izdvojen arheološki nalaz datiran u drugu polovicu 6. stoljeća. Radi se o srebrnoj križolikoj fibuli s kružnim ukrasima i ostatkom tkanine uz iglu iz uništenog groba, za koju je poznato točno nalazište: pronađena je na mjestu kasnoantičkog groblja, tzv. istočne siscijske nekropole na Trgu hrvatskih branitelja (nekadašnjem Trgu Josipa Broza).⁹⁵ Njezina provenijencija done-

---

⁹² Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, str. 110-112.

⁹³ John Hugo Wolfgang Gideon Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001., str. 151-155.

⁹⁴ Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, str. 116-117, 247.

⁹⁵ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 113, br. 32; Tajana Sekelj Ivančan, *Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom sred-*

kle je stvar prijepora budući da je se određivalo kao ranobizantsku, ali i kao langobardsku.⁹⁶ U svakom slučaju, čak i ako je riječ o langobardskom produktu koji je nekim kanalima došao iz Italije, manje je vjerojatno da je bio svojina kakvog Langobarda ili Langobarđanke s obzirom na dataciju u vrijeme nakon 568. godine.⁹⁷ Mnogo je pak važnije da ukazuje na uporabu kasnoantičkog groblja uz sam jugoistočni rub Siscije, izvan samoga gradskog prostora, što bi moglo posvjedočiti njegovu cjelovitost i u ovom kasnom razdoblju. Dosad jedina temeljito istraжена kasnoantička siscijska nekropola, jugoistočna, funkcionirala je kao ukopno mjesto s prvenstveno paljevinskim obredom do kraja 4. stoljeća, sudeći po nalazu novca cara Teodozija I. iz 378.-383. godine.⁹⁸

Sedmo do deveto stoljeće

Do svršetka 6. stoljeća čitavim su savsko-dravsko-dunavskim međuriječjem čvrsto zavladaali Avari uz potporu Slavena.⁹⁹ Slavensko nadiranje koje je okončalo ostatke carskog utjecaja na ovom prostoru pripada dvama posljednjim desetljećima 6. stoljeća. Ono je nedvojbeno pratilo doline Drave i Save, kuda su prolazile i najvažnije rimske prometnice, upravljajući se na zapad prema nekadašnjoj provinciji Unutrašnjem Noriku do granice s Italijom i na jug u Dalmaciju sve do priobalja. Čini se da su slavenski prodori bili izravno povezani s avarskim strateškim i taktičkim potrebama, pa je možda moguće razlučiti dvije njihove glavne etape. Prva bi počela nakon što su Avari 582. godine osvojili Sirmij i bila usmjerena prema središnjim i zapadnim dijelovima savsko-dravsko-dunavskog međuriječja jer se obično uzima kako su biskupski gradovi na nekadašnjem unutrašnjonoričkom području, Celeja, Emona, a vrlo vjerojatno i Petovion, pali napadačima u ruke do 587. godine. U ovom je vremenu zacijelo stradao i kompleks iznad današnjeg Lobora, gdje su na bedemima, u iskopu starokršćanske crkve i naročito na podu u zgradi starokršćanske krstionice utvrđeni ostaci paljevina, a analiza zatečenog

---

njeg vijeka, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, sv. 18, Zagreb 2001., str. 200-201. Istočna siscijska nekropola datira se u 4. stoljeće, a u grobovima su se nalazili isključivo kosturni ukopi (Buzov, Sisačka biskupija, str. 259-262).

⁹⁶ Ranobizantska: Zdenko Vinski, *Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 69, Split 1967., str. 22; Isti, *Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji*, *VAMZ*, ser. III, sv. 3, Zagreb 1968., str. 107, 144; Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 113, br. 32. Langobardska: Joachim Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*, München 1962., str. 98, 101; Tomičić, *Der Untergang*, str. 278. Potonje se preuzima i u: Gračanin, *Južna Panonija*, str. 110, bilj. 223, 323, uz napomenu da je možda pripadala langobardskom povratniku ili da uopće nije bila u langobardskom posjedu.

⁹⁷ Ako je točna pretpostavka o radionicama u Sisciji koje su proizvodile predmete za Langobarde, mogla je i ta kopča biti ovdje izrađena i možda predstavljati odraz ukusa koji je preostalo romanско stanovništvo usvojilo od Langobarda (pod uvjetom da se predmet doista smije odrediti kao specifično langobardske provenijencije).

⁹⁸ Zoran Wiewegh, *Jugoistočna nekropola Siscije*, Sisak 2003., str. 76.

⁹⁹ Za pojedinosti vidi: Gračanin, *Južna Panonija*, str. 119-125, 129-132.

pepela metodom C-14 iznijela je okvirni datum 410.-580. godine.¹⁰⁰ Vjerojatno je u istom razdoblju bila zaposjednuta i Siscija. Ona je mogla već služiti kao uporište za daljnje slavenske navale u drugoj etapi slavenskog nadiranja, okrenutog sada prema jugu, koja je po svoj prilici počela potkraj devedesetih godina 6. stoljeća, jer je 597. godine avarski kagan osobno poveo pohod u Dalmaciju, a na samom prijelazu iz 6. u 7. stoljeće poznato je da su Slaveni već bili prijetili i Saloni.¹⁰¹

Nekoć se smatralo kako se spomen biskupa "Vindemija Cesenskog" (*Vindemius Cessensis*) na koncilu u Gradu 579. godine odnosi na siscijskog biskupa, no to je mišljenje napušteno i danas se uglavnom smatra da je njegovo sjelo bilo na Brijunima.¹⁰² Dakle, posljednji poznati siscijski biskup bio je Konstantin koji je mogao biti na životu i u drugoj polovici 6. stoljeća, iako dostupni podaci ne omogućuju da se odredi vrijeme njegove smrti. Svakako se može utemeljenije pretpostaviti da je nakon toga siscijska biskupska stolica ostala upražnjena. Iako je crkvena organizacija u Sisciji ugasnula,¹⁰³ kršćanski kult nije nestao, nego ga je održavala jezgra roman-

¹⁰⁰ Filipec, *Drvena crkva*, str. 52.

¹⁰¹ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 131.

¹⁰² Usp. Mate Suić, *Cissa Pullaria – Baphium cissense – Episcopus cessensis*, *Arheološki radovi i rasprave*, sv. 10, Zagreb 1987., str. 203-215; uz Vlasta Begović – Ivančica Schrunck, *Osnivanje novih biskupija u VI. stoljeću na primjeru Brijuna, Kačić*, sv. 41-43, Split 2009-2011., str. 657-671, koje biskupsko sjedište lociraju u crkvu Sv. Marije. Branko Marušić, *Še o istarski Kisi (Cissa) in kesenskom škofu (episcopus Cessensis)*, *Arheološki Vestnik* sv. 41, Ljubljana 1990., str. 403-430, bio je mišljenja da je sjelo bilo u Betiki kod Barbarige u Istri. Najmanje je vjerojatna opcija da se radilo o Pagu, koju i danas zagovara Boris Ilakovac, *Limitacija agera rimske Kiše (Cissa) na otoku Pagu*, *VAMZ*, ser. III, sv. 30-31, Zagreb 1997.-1998., str. 81. Jednako je neprihvatljiva i teza da se radilo o Cenedu u Venetiji, što je iznio Lujo Margetić, *Historica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Rovinj – Trst 1983., str. 126-130. Vidi i: Rajko Bratož, *Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen*, *Klio*, sv. 72, Berlin 1990., str. 541-542, uz bilj. 161.

¹⁰³ Vrlo je upitno može li se spomen siscijskog biskupa (*episcopus Siscianus*) kod Tome Arhiđakona, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, 13.2 (Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, tekst, kritički aparat i prijevod Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija Radoslav Katičić, Split 2003.), s obzirom na legendarni narativni kontekst u kojem se donosi, tj. u vezi s narodnom obnovom biskupija zahvaljujući misionarskom djelovanju salonitanskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina, uzeti kao potvrda da je u Sisciji opstala crkvena organizacija. Tu pretpostavku iznosi Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 80, 107, uz Neven Budak, *Frühes Christentum in Kroatien*, u: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, ur. Günther Hödl – Johannes Grabmayer, 2. St. Veiter Historikergespräche, 1991, Wien – Köln – Weimar 1993., str. 228; Rajko Bratož, *Ecclesia in gentibus*. Vprašanje preživetja kršćanstva iz antične dobe v času slovansko-avarske naselitve na prostoru med Jadranom in Dunavo, u: *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp, Ljubljana 1996., str. 214, bilj. 40; Isti, *Die römische Synode 680 und die Frage der Kirchenorganisation "in gentibus" im 7. Jahrhundert*, u: *Dioklecijan, tetrahrhija i Dioklecijanova palača*, str. 597, bilj. 27. Međutim, zasad nema nikakvih konkretnih dokaza za prežetak crkvenog ustroja u Sisciji, što ne znači da nije bilo svećenika, nepismenih duhovnika tek rudimentarno upućenih u kršćanske obrede, koje navodi zapisnik koncila sazvanog 796. godine na obali Dunava. Usp. Rajko Bratož, *Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811)*, u: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum*, ur. Hödl-Grabmayer, str. 177; Isti, *Der Einfluß Aquileias auf den Alpenraum und das Alpenvorland (Von den Anfängen bis um 700)*, u: *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, ur. Egon Boshof – Hartmut Wolff, Köln – We-

skog stanovništva koje je i u 7. stoljeću nastavilo boraviti na siscijskom području. Valja pretpostaviti da ih je bilo ostalo još u dovoljnom broju da slavenskim pridošlicama prenesu rimski naziv grada (*Siscia* → Sisak), a možda i hidronime iz neposredne gradske okolice (*Savus* → Sava, *Colapis* → Kupa). Smatra se da na njihovu nazočnost upućuju arheološki nalazi ranobizantske provenijencije: okov s kopče tzv. korinskog oblika, brončana kopča s okovom u obliku slova U, brončani okov s kopče u obliku slova U te brončani jezičac u obliku slova U s četiri uloška od crvenog stakla.¹⁰⁴ Istovremeno je po svoj prilici već potkraj 6. stoljeća nekad rimska Siscija postala avarsko-slavenško naselje, pa se romansko stanovništvo s vremenom u cijelosti slaveniziralo.¹⁰⁵ O toj transformaciji svjedoči arheološka građa, doduše još rijetka: jedan ukrasni okov s prikazom ležećeg grifona i drugi u obliku veprove glave te primjerci jezičaca i okova, izjatuženi iz Kupe i datirani u 8. stoljeće, kao i nekoliko sjekira datiranih u kraj 8. i početak 9. stoljeća.¹⁰⁶ Njima je moguće pribrojiti i još neke nalaze. Radi se o trokrilnim strelicama iz 7.-8. stoljeća te jezičcima i okovima iz 8. stoljeća te o jednoj posudi od pečene gline, izjatuženoj iz Kupe, koja vjerojatno pripada u 7. stoljeće.¹⁰⁷ Na naseobinsku vitalnost prostora koji je nekoć zapremala Siscija ukazuje i novac bizantskog cara Foke (602.-610.). U pitanju su dva brončana polufolisa (20-numija), jedan iz 603./610. godine i kovan u Konstantinopolu, a drugi iz 606./607. godine i kovan u Kartagi.¹⁰⁸ Katkad se navodi i zlatni solid koji bi također pripadao Fokinom dobu.¹⁰⁹ Taj je novac po svemu sudeći ondje došao posredstvom Avara i ilustrira poglavito njihove strateške i na-

imar – Wien 1994., str. 56; Isti, *La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno "ad ripas Danubii"* e del concilio di Cividale, u: *XII centenario del concilio di Cividale (796-1996). Convegno storico teologico – Atti*, ur. Sandro Piussi, Udine 1998., str. 175-177; Isti, *Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov "ad ripas Danubii" in sinoda v Čedadu 796*, u: *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod. In memoriam Sergij Vilfan*, ur. Vincenc Rajšp – Ernst Bruckmüller, Ljubljana 1999., str. 99-100.

¹⁰⁴ Simoni, *Funde aus der Völkerwanderungszeit*, str. 115, br. 55-58.

¹⁰⁵ Krešimir Filipec, *Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze*, *GGMS*, sv. 2, Sisak 2001., str. 96; Isti, *Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku veprove glave iz Siska*, *GGMS*, sv. 3-4, Sisak 2002.-2003., str. 128 ističe nesigurnost u vezi s pitanjem je li Siscija/Sisak bila pod avarskim vrhovništvom, no s obzirom na povoljan strateški položaj naselja to je vrlo vjerojatno.

¹⁰⁶ Filipec, *Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza*, str. 90-91; Isti, *Kasnoavarski ukrasni okov*, str. 117-125, 128; Zdenko Vinski, *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji*, *VAMZ*, ser. III, sv. 10-11, Zagreb 1977-1978., str. 184; uz Burkowsky, *Sisak u prapovijesti*, str. 88, 90.

¹⁰⁷ Vinski, *O postojanju radionica*, str. 46; Burkowsky, *Sisak u prapovijesti*, str. 88; Sekelj Ivančan, *Neki arheološki primjeri*, str. 200, bilj. 18. Za posudu usp. Zdenko Vinski, *Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?*, *Archaeologia Iugoslavica*, sv. 1, Beograd 1954., str. 74, 80; uz Filipec, *Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza*, str. 95. Ovi nalazi omaškom nisu navedeni u Gračanin, *Južna Panonija*, str. 322-324 niti u ranijem prilogu Mrvoje Gračanin, *Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Panoniji*, *Scrinia Slavonica*, sv. 8, Slavonski Brod 2008., str. 35.

¹⁰⁸ Mirnik – Šemrov, *Byzantine coins*, str. 191, br. 670, str. 194, br. 699.

¹⁰⁹ Ivan Mirnik, *Skupni nalazi novca iz Hrvatske*, IX. Skupni nalaz Heraklijevih zlatnika iz Zrmanje, *VAMZ*, ser. III, sv. 23, Zagreb 1990., str. 167; Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., str. 123; Isti, *Slika političkog i etničkog stanja u panonskom dijelu Hrvatske (Slavonije) 7.-12. stoljeća*, *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*, sv. 24, Graz 1996., str. 219.

seobinske potrebe, a možda indicira i stanovitu privrednu aktivnost koja još nije bila u potpunosti zamrla na početku 7. stoljeća. U ovu bi se pretpostavku mogao uklopiti nalaz dva uzorka za tiještenje ukrasa konjske opreme koji se datiraju u kraj 6. i početak 7. stoljeća te se pripisuju (putujućim) zlatarima.¹¹⁰

Siscija je zasigurno već nakon nestanka ostrogotske vlasti počela gubiti urbana obilježja, a degradacija grada je vrhunac doživjela pod avarskom vlašću. Ako su grad Slaveni morali osvojiti oružjem, što se čini izglednim s obzirom na udes loborske utvrde, jamačno je pretrpio razaranja koja su se nepovoljno reflektirala na mjesne uvjete života. Zasad je nemoguće utvrditi u kojem se opsegu život nastavio, odnosno koji su dijelovi bivšeg rimskog grada bili sasvim napušteni, a koji su u stanovitoj mjeri sačuvali naseobinsku funkcionalnost. Štoviše, bilo je izneseno mišljenje da se avarsko-slavensko naselje smjestilo na suprotnoj strani od (post)rimske Siscije, južno od Kupe, u južnom, brežuljkastom dijelu Pogorelca, gdje se misli da je prije stajala Segestika.¹¹¹ U tom južnom dijelu Pogorelca, u današnjem Novom Sisku, prostirala se i rimskodobna nekropola.¹¹² Međutim, zasad nema ranosrednjovjekovnih nalaza koji bi dolazili s pogorelačkog položaja. Naprotiv, postojeći nalazi za koje se pouzdano zna nalazište sugeriraju kontinuitet naseljavanja na mjestu rimske Siscije. Dvije glinene posude, jedna iz 9./10., druga iz 11. stoljeća, otkrivene su u Trećoj ulici, a ostaci keramike iz 11. stoljeća kod crkve Sv. Križa, dok su primjerci tzv. bjelobrdskog nakita iz kasnog 10. i 11. stoljeća pronađeni u Ulici kralja Tomislava, nadomak kasnorimske istočne nekropole.¹¹³

Ovo bi upućivalo na zaključak kako se ranosrednjovjekovno naselje nalazilo otprilike u središnjem i južnom dijelu nekadašnje Siscije, ako se može uzeti da nalazi keramike upućuju na prostiranje naselja. Njegovi stanovnici očito su se pokapali uz kasnoantičko groblje. Može se pomišljati i da je to naselje bilo zaštićeno opkopom, zemljanim nasipom i drvenom palisadom odnosno da je funkcioniralo kao tipično ranoslavensko gradište. To bi i opravdalo činjenicu da se u franačkim izvorima tom naselju pridaje oznaka *civitas*, što indicira i njegovu razmjernu veličinu i utvrđenost.¹¹⁴ S druge strane, moguće je i da se na mjestu Segestike nalazila sisačka utvrda

¹¹⁰ Zdenko Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *OA*, sv. 3, Zagreb 1958., str. 16, 27; Isti, O postojanju radionica, str. 46; Filipec, Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza, str. 95.

¹¹¹ Budak, Sisak u ranom srednjem vijeku, str. 172; Isti, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 101. Autor ostavlja otvorenom mogućnost da je postojalo naselje s obje strane rijeke Kupe. Za smještaj predrimske Segestike usp. Nenadić, Prilog proučavanju, str. 72-73; Burkowsky, *Sisak u prapovijesti*, str. 19; Ivan Radman Livaja, *In Segestica ... Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, sv. 24, Zagreb 2007., str. 160-170, koji ističe činjenicu o trajanju toponima Segestika i u vrijeme rimske Siscije.

¹¹² Buzov, Sisačka biskupija, str. 262.

¹¹³ Sekelj Ivančan, Neki arheološki primjeri, str. 201-202.

¹¹⁴ Sisciju/Sisak kao *civitas* spominju *Godišnjaci Franačkog Kraljevstva*, a. 822 (*Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*, prir. Georg Heinrich Pertz, Friedrich Kurze, Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi (dalje: MGH SSRG), sv. 6, Hannover 1895.) i *Fuldski godišnjaci*, a. 823 (*Annales Fuldenses*, prir. Georg Heinrich Pertz,

koja je omogućila dodatan nadzor okolnog područja.¹¹⁵ Potpadanjem savsko-dravsko-dunavskog međuriječja pod franačku vlast sisačko je naselje doživjelo uzmah, postavši po svemu sudeći središte tamošnje Donjopanonske kneževine.¹¹⁶

Zaključak

Rimskodobna Siscija je na izmaku antike prošla preobrazbu kojoj su bila podvrgnuta brojna urbana središta širom europskih dijelova Rimskog Carstva. Dalekosežno slabljenje rimskog državnog sustava prouzročilo je u konačnici nezaustavljivo propadanje rimskih gradova koji više nisu bili kadri zadržati nekadašnje blagostanje u uvelike promijenjenim prilikama. Sve veća nemoć nekad propulzivnih kurijalnih vijeća vrlo se nepovoljno odrazila na uvjete života u gradskim sredinama. Izuzetak su bili oni urbani entiteti koji su mogli računati na znatniji interes carskih vlasti, a među njih se svakako može ubrojiti Sisciju kao istaknuto provincijalno središte na razmeđu važnih cestovnih pravaca i u blizini rudarskih postrojenja. Otuda je utemeljeno pretpostaviti da je Siscija u 4. stoljeću bila jedan od najrazvijenijih panonskih gradova, iako arheološka istraživanja još nisu pružila osnovu za temeljitu rekonstrukciju njezinih urbanih datosti u tom vremenu. Iako je umnogome bila pošteđena velike krize koja je prostrane dijelove Panonije snašla potkraj 4. i početkom 5. stoljeća, Siscija nije zadržala punu vitalnost urbanog tkiva nakon što je savsko-dravsko-dunavsko međuriječje došlo pod hunski utjecaj. Blizina Huna izravno je djelovala na povlačenje predstavnika civilne i vojne uprave iz grada. U tridesetim godinama 5. stoljeća grad se dodatno našao u procijepu budući da su panonske oblasti prepuštene Istočnom Rimskom Carstvu koje je slabo marilo za zapadni dio međuriječja.

Može se pretpostaviti da je druga polovica 5. stoljeća bilo vrijeme kad je urbana degradacija Siscije doživjela prvi vrhunac. Svojevrsan oporavak donijela je tek

---

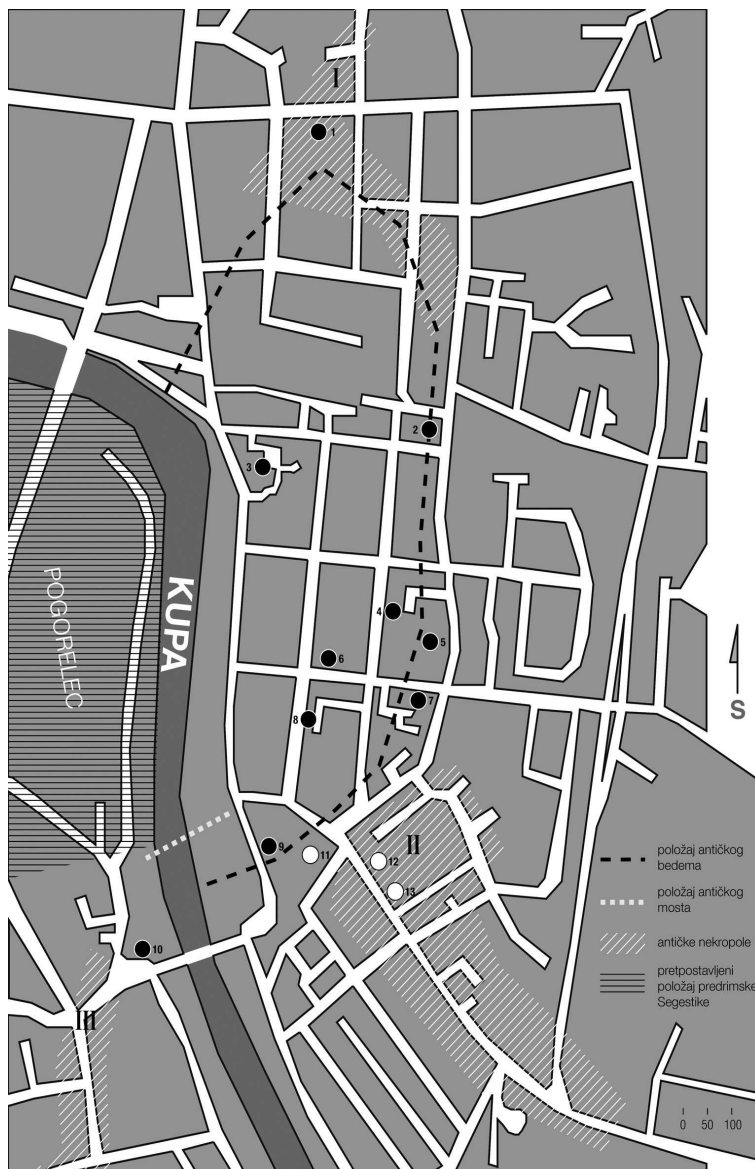
Monumenta Germaniae Historica Scriptores, sv. 1, Hannover 1826., str. 343-415; *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, prir. Friedrich Kurze, MGH SSRG 7, Hannover 1891., str. 1-107).

¹¹⁵ Gračanin, *Južna Panonija*, str. 256.

¹¹⁶ Na franački utjecaj jasno upućuju nalazi karolinškoga doba: jedna mala, vjerojatno franačka bojna sjekira (franciska) s obostrano proširenim sječivom i ostaci dijelova garniture neočuvanih ostruga karolinškog obilježja, datirani u svršetak 8. i početak 9. stoljeća (Gračanin, *Južna Panonija*, str. 324). Doduše, ako se radi o franciski, postavlja se pitanje kada je i u kojim okolnostima ona dospjela na ove prostore jer je poznato da je to oružje nestalo iz uporabe manje-više do kraja 6. stoljeća, pa se kasniji nalazi objašnjavaju kao tradicijski ostaci ili ukopni prilozi starijih osoba (Wolfgang Hübener, *RGA*, sv. 9, Berlin 1995., s.v. Franziska, str. 475). Nalazi franciske u sjevernoj Hrvatskoj u arheološkoj se literaturi ponekad objašnjavaju germanskom nazočnošću u savsko-dravskom međuriječju u 6. stoljeću (Vladimir Sokol, Područje sjeverozapadne Hrvatske u razdoblju između 400. i 800. godine (velika seoba naroda), u: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb 1986., str. 56, Tajana Sekelj Ivančan, *Catalogue of Medieval Sites in Continenta Croatia*, BAR International Series, Oxford 1995., str. 147, br. 289, Anita Rapan-Papeša, Early Medieval Barbarian Elements in Late Antique Southern Pannonia, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia*, str. 427-428), ali je jednako tako moguće da je oružje dospjelo ovamo i kao ratni plijen jer je poznato da su Avari ratovali s Francima u drugoj polovici 6. stoljeća (usp. Walter Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München 2002., str. 45-46).

ostrogotska vladavina na prijelazu stoljeća. Narativna vrela svjedoče o obnovi gradske uprave i crkvene organizacije, dok razmjerno brojni nalazi ostrogotske monete ukazuju i na jačanje privrednih i novčanih tijekova. Preporod je bio kratkotrajan, jer je već pod langobardskom vlašću nastavljeno urbano propadanje Siscije, ionako već uznapredovalo u prethodnim vremenima. Dovršeno je jamačno do konca 6. stoljeća, a završni udarac zadalo mu je slavensko nadiranje i uspostava avarskog vrhovništva. Time je započeo proces preobrazbe postrimske Siscije u ranosrednjovjekovno naselje. Njezin prostor zadržao je topički kontinuitet naseljavanja, na što bjelodano upućuju arheološki nalazi. Čini se da se ranosrednjovjekovno naselje smjestilo u središnjem i južnom dijelu nekadašnje Siscije i po svoj je prilici nalikovalo na tipično ranoslavensko gradište. Ovo ne isključuje mogućnost da je u njegovoj neposrednoj blizini, na suprotnoj obali Kupe, a u južnom dijelu položaja Pogorelec, bila podignuta utvrda, iako arheologija zasad nije dala tomu potvrdu. Napokon, dolazak franačke vlasti omogućio je naselju nov uzlet, a njegova političko-upravna uloga kao vjerojatnog središta Donjopanonske kneževine bila je zacijelo posljedica kako iznimnog geostrateškog položaja tako i dostatne veličine i utvrđenosti zbog koje su ga franačka vrela označila kao *civitas*. Bila je to ujedno i svojevrsna obnova statusa koji je Siscija uživala u kasnom rimskom dobu, premda ne i nekadašnje urbane razvijenosti.

Karta 1. Postrimska Siscija (izradio Boris Labaš, dipl. ing. arh.)

Rimskim brojevima (I-III) otprilike su označeni položaji kasnoantičkih nekropola. Crni krugovi: lokaliteti s nalazima druge polovice 4. i prve polovice 5. stoljeća. Bijeli krugovi: lokaliteti s nalazima 6.-10. stoljeća. 1. Sv. Kvirin; 2. Državni arhiv; 3. Rimska ulica 25; 4. Ulica Ante Starčevića 40; 5. Igralište OŠ 22. lipnja; 6. Ulica Ivana Kukuljevića Sakcinskog b.b.; 7. Euroherc; 8. Lokalitet MT-10, Ulica Stjepana i Antuna Radića; 9. Trg bana J. Jelačića; 10. Žitni magazin, re-tencijski bazen; 11. Sv. Križ; 12. Trg hrvatskih branitelja; 13. Ulica kralja Tomislava.

Hrvoje Gračanin and Goran Bilogrivić

A Post-Roman Town in South Pannonia: the Example of Siscia

Summary

Based on the example of Siscia, the article reconstructs the fate of a Roman town in South Pannonia after the decline and disappearance of Roman rule. Particular attention has been accorded to the period from the fifth to the seventh century. In spite of the very fragmentary data of written records and relatively few archaeological finds, the context of which is frequently unknown, the article tries to establish the main elements of the gradual dying out of the urban structures of Siscia and draw the main lines of the transformation of a Late Antique town into an early medieval settlement. In the fourth century, Siscia was undoubtedly one of the most developed towns of Pannonia. By becoming the administrative centre of Pannonia Savia in the period of the Tetrarchy, it experienced a new ascent. It was very lively as an urban centre also at the beginning of the fifth century, as relatively numerous coin findings and remnants of architecture testify. The Imperial civil and military administration still functioned. Still, contemporary conflicts and military events left deep traces, particularly after the 430s, when Siscia became a defensive outpost towards the areas under the rule of the Huns. The intensity of life diminished, but it was not interrupted, as may be seen from the archaeological materials. Certain finds point to the presence of both a Roman and a Germanic population. New stimuli to the former area of Roman Savia came with the establishment of Ostrogothic rule, and so it may be assumed that the urban life of Siscia also benefited from that, even though nothing firm may be concluded about its intensity because of the lack of sources. After the end of Ostrogothic rule, the decline of Siscia as an urban settlement continued. Soon afterwards, the episcopal seat remained vacant, but the Christian cult continued in the area in the seventh century, as did the life of the Roman population, which lived there until the Avaro-Slavic conquest of the area. The period of Avar rule in Siscia is not well known, but archaeological finds, even though only sporadically found, point to the continuity of settlement in the area of the former Roman town, in the central and southern part of which the early medieval settlement was most probably located. The coming of Frankish rule enabled a new rise of the town, which probably then became the centre of the duchy of Lower Pannonia.

Key words: Siscia, urban degradation, settlement continuity, Late Antiquity, the Early Middle Ages